

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

ШЕВЧУК КІРІЛ АНДРІЙОВИЧ

УДК_351.86(477)___
(індекс)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
РОЛЬ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

ОП «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 – «Публічне управління та адміністрування»

_____ **К. А. Шевчук**

Науковий керівник: **Петренко Віктор Павлович**, д.е.н., професор

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

проф. _____ **І. П. Лопушинський**

Рецензент

доцент _____ **Б. В. Гречаник**

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

АНОТАЦІЯ

Шевчук К. А. Роль бюджетної політики у становленні та розвитку соціальної держави. - Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 "Публічне управління та адміністрування". Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Івано-Франківськ, 2024.

У роботі обґрунтовано напрями бюджетної політики як визначного фактору забезпечення становлення та розвитку соціальної держави. Досліджено організаційно-правові механізми реалізації бюджетної політики та її вплив на соціально-економічний розвиток держави. Проаналізовано особливості формування бюджетних ресурсів і фінансування соціальних програм в Україні. Розкрито принципи та підходи до забезпечення стійкого розвитку соціальної інфраструктури за рахунок ефективного управління бюджетними коштами.

Запропоновано напрями вдосконалення бюджетної політики, спрямованої на підвищення якості життя населення, соціальну справедливість та зменшення нерівності. Матеріали роботи можуть бути використані для розробки стратегій розвитку бюджетної системи, підготовки рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетної політики, а також у процесі навчання фахівців з державного управління.

Ключові слова: бюджетна політика, соціальна держава, державне регулювання, соціальні програми, фінансовий ресурс, соціальна інфраструктура, економічна рівність.

SUMMARY

Shevchuk K. A. The Role of Fiscal Policy in the Establishment and Development of a Social State. – Manuscript.

Master's thesis in specialty 281 "Public management and administration". Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Ivano-Frankivsk, 2024.

The paper substantiates the directions of fiscal policy as a significant factor in ensuring the establishment and development of a social state. The organizational and legal mechanisms for implementing fiscal policy and its impact on the socio-economic development of the state have been studied. The peculiarities of forming budgetary resources and financing social programs in Ukraine have been analyzed. The principles and approaches to ensuring the sustainable development of social infrastructure through effective budget management are revealed.

Directions for improving fiscal policy aimed at enhancing the quality of life, promoting social justice, and reducing inequality are proposed. The study materials can be used for developing strategies for the advancement of the budgetary system, preparing recommendations for improving the regulatory framework of fiscal policy, and in the training of public administration specialists.

Key words: fiscal policy, social state, public regulation, social programs, financial resources, social infrastructure, economic equality.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ	9
1.1 Бюджетна політика, як елемент у формуванні соціальної держави.....	9
1.2 Розвиток моделей бюджетної політики держави	11
1.3 Інституційні засади бюджетного регулювання у взаємодії держави та громадян.....	20
1.4 Еволюція бюджетної політики в умовах сучасних викликів та комунікативних реалій.....	26
РОЗДІЛ 2. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	32
2.1 Якість життя як ключовий показник ефективності бюджетної політики держави.....	32
2.2 Труднощі оцінювання якості життя у контексті бюджетного забезпечення сталого розвитку.....	45
2.3 Вплив бюджетної політики на якість життя в умовах пандемії.....	51
РОЗДІЛ 3. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ	55
3.1 Актуальні проблеми та перспективи вдосконалення бюджетної політики в Україні.....	55
3.2 Реформа пенсійного забезпечення в Україні: роль бюджетної політики у забезпеченні соціального розвитку.....	69
3.3 Ринок праці та зайнятість у контексті бюджетного забезпечення соціальної політики.....	73
ВИСНОВОК	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Роль бюджетної політики у становленні та розвитку соціальної держави важко переоцінити, адже вона підпорядковується завданням самої соціальної політики, яка є визначальною ланкою в системі державного регулювання. У соціальній державі головною системоутворюючою функцією стає соціальна функція держави, якій підпорядковуються усі інші функції держави. Саме така модель визначає можливості держави забезпечувати соціальну справедливість та добробут громадян. Україна, адаптуючи принципи соціальної політики до нових економічних реалій, стикається з проблемами правового регулювання цієї сфери, зокрема з прогалинами в законодавстві. Ці проблеми ускладнюються фінансовою нестабільністю, що робить досягнення принципів соціальної справедливості і ефективного забезпечення прав громадян ще більш складним завданням. В умовах економічних криз матеріальне забезпечення громадян і гарантування їхніх соціальних прав стають критично важливими, тому питання бюджетної політики в контексті соціальної держави набувають особливої актуальності. Важливим є також розгляд корупційних ризиків та необхідність вивчення і вдосконалення інструментів бюджетного регулювання соціальної політики.

Саме бюджетна політика визначає використання та розподіл фінансових ресурсів у відповідності до потреб соціально-економічного розвитку суспільства. Держава виконує функцію основного фінансового регулятора, забезпечуючи виконання зобов'язань щодо соціального захисту. Вивчення бюджетних механізмів і їх вплив на соціальну політику дає змогу розкрити сутність соціальної справедливості в контексті державного управління.

На сьогодні в Україні не існує унікальної моделі побудови соціальної держави та управління бюджетною політикою. Наразі уся діяльність держави, щодо регулювання бюджетного процесу, а у підсумку реалізації економічної

політики у соціальних питаннях, ґрунтується на досвіді з минулого, а отже, потребує модернізації та зміни підходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання бюджетної політики та соціальної держави розглядалися багатьма науковцями, зокрема Вільямом Беверіджем, П'єром Хансоном, Максом Вебером, а також українськими дослідниками, такими як Скуратівський В.А., Лібанова Е.М., Палій О.А. Вони досліджували взаємозв'язок між економічною політикою та соціальною справедливістю, звертаючи увагу на ефективність державного втручання в економіку для досягнення соціальних цілей. Проте концепція, що пов'язує бюджетну політику з розвитком соціальної держави, потребує подальших досліджень у зв'язку з динамічними змінами в економіці та законодавстві.

Нормативна база дослідження. Дослідження спирається на аналіз Конституції України, чинного законодавства, постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента, рішень Конституційного суду та Європейського суду з прав людини, а також на міжнародні нормативні акти, які визначають принципи соціальної політики та бюджетного регулювання. Для комплексного аналізу використовуються методи емпіричного дослідження: статистичні дані, звіти міжнародних організацій, експертні оцінки тощо.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування важливості розробки ефективної державної бюджетної політики, яка відповідає б напрямкам сталого розвитку людства. У межах цієї мети основні завдання полягають у визначенні та систематизації підходів до розуміння сутності бюджетної політики, а також у визначенні перспективних напрямків її розвитку, орієнтованих на актуальні потреби сучасного суспільства.

Також мною було виділено ще декілька додаткових завдань для поглиблення у проблематику роботи:

- Описати основні принципи соціальної держави в контексті бюджетної політики та досягнення соціальної рівності;

- Дослідити еволюцію моделей бюджетної політики та соціальних реформ у контексті соціальної держави;
- Проаналізувати сучасний стан бюджетного регулювання соціальної політики в Україні;
- Визначити взаємозв'язок між бюджетною політикою та рівнем якості життя громадян;
- Оцінити перспективи розвитку бюджетної політики у контексті забезпечення соціальної стабільності та розвитку економіки;
- Розглянути ефективність державного фінансування соціальних програм та вплив на соціальне забезпечення населення.

Об'єктом дослідження є бюджетна політика в Україні та її вплив на соціальну сферу.

Предметом дослідження є роль бюджетної політики як інструменту соціального забезпечення та забезпечення рівності в Україні.

Теоретико-методологічну базу дослідження становить сукупність наукових методів, зокрема аналітичний, порівняльний, історичний, політико-правовий методи, які дають змогу дослідити зв'язок між економічною політикою та соціальною стабільністю.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у визначенні специфіки бюджетної політики як інструменту забезпечення соціальної справедливості та розвитку соціальної держави в Україні і розробці методів, спрямованих на покращення існуючих способів бюджетної політики та введення нових. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення цієї роботи можуть бути використані в процесі удосконалення державної бюджетної політики, що дозволить підвищити ефективність соціального захисту громадян.

Після проведеного аналізу взаємодії бюджетної та соціальної політики на сучасному етапі розвитку України, виявлено такі нові аспекти:

- Визначено специфіку державного фінансування соціальних програм, зокрема пенсійного забезпечення та підтримки вразливих груп населення;

- Проаналізовано проблеми та перспективи вдосконалення бюджетного регулювання соціальної політики на основі міжнародного досвіду.

Структура та обсяг магістерської роботи відповідають меті та завданням дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1 Формування соціальної держави через механізми бюджетної політики

Сучасні тенденції розвитку суспільства демонструють необхідність адаптації бюджетної політики до нових соціальних викликів, що виникають у контексті глобалізації, демографічних змін і економічних криз. Раніше прийняті моделі управління потребують трансформації, щоб відповідати потребам сучасної соціальної держави. У цьому контексті бюджетна політика відіграє ключову роль як інструмент фінансування соціальних зобов'язань держави та забезпечення добробуту громадян.

Бюджетна політика — це не просто механізм розподілу фінансових ресурсів. Вона виступає фундаментом соціальної держави, оскільки саме через бюджет забезпечуються соціальні виплати, пільги, пенсії, а також фінансування медичних і освітніх програм. Як зазначає німецький дослідник Фабріціус, становлення соціальної держави пов'язане з ефективним управлінням бюджетними ресурсами, що бере свій початок у ХІХ столітті.¹

Чи можна розглядати бюджетну політику як антипод ринкових механізмів? На наш погляд, ні. Бюджетна політика та ринкові механізми є взаємодоповнювальними інструментами. Ринкові процеси забезпечують економічну активність, тоді як бюджетна політика спрямована на перерозподіл ресурсів і гарантування рівних можливостей для всіх громадян. Державні фінанси стають основою для реалізації соціальних програм і підтримки найвразливіших верств населення.

Аналізуючи сучасні бюджетні стратегії, можна стверджувати, що більшість розвинених держав прагнуть забезпечити баланс між соціальними

---

¹ Human Rights and European Politics by Fritz Fabricius, 1972. – 49-53 P.

видатками та фінансовою стійкістю. Цей підхід став домінуючим після Другої світової війни, коли держави усвідомили необхідність фінансування соціального захисту, освіти й охорони здоров'я. У цьому контексті бюджетна політика спрямована на забезпечення соціальної справедливості, зниження рівня бідності та підвищення якості життя.

Ключові елементи бюджетної політики соціальної держави включають:

- Забезпечення гідного рівня життя. Через бюджет фінансуються мінімальні соціальні стандарти, необхідні для гідного існування.
- Соціальна рівність. Бюджетні ресурси спрямовуються на створення рівних стартових можливостей.
- Соціальний захист. Фінансування програм допомоги для громадян, які опинилися у складних життєвих обставинах.
- Підвищення добробуту. Ефективна бюджетна політика знижує рівень бідності та сприяє економічному зростанню.

Наприклад, фінансування соціальних програм є ключовим елементом у боротьбі з бідністю. За даними ООН за 2017 рік, понад 60% українців проживали за межею бідності. Основними причинами такого стану є нерівномірний розподіл ресурсів, недостатній рівень соціальних гарантій і корупція. Подолання цих проблем можливе лише через оптимізацію бюджетної політики, спрямованої на більш ефективний розподіл коштів.

Соціальна держава фінансує широкий спектр програм через бюджет. Наприклад, забезпечення пільг для осіб з інвалідністю, створення квот на працевлаштування або підтримка через адресну допомогу — усе це здійснюється за рахунок державних фінансів. За словами деяких науковців, соціальна держава є найвищою формою реалізації бюджетної політики, яка забезпечує справедливість і добробут.

Умовою ефективної бюджетної політики є прозорість і підзвітність. Слабкість державного апарату, висока корупція та бюрократія значно ускладнюють реалізацію соціальних програм, знижуючи ефективність використання бюджетних коштів. Наприклад, у системі охорони здоров'я через

корупційні схеми значна частина виділених фінансів не досягає кінцевого споживача.

Таким чином, бюджетна політика є ключовим інструментом соціальної держави, який забезпечує фінансування програм соціального захисту, гарантує рівність можливостей і підтримує добробут громадян. Держава через бюджет реалізує свою соціальну місію, забезпечуючи економічну стабільність і розвиток. Ефективність цієї політики залежить від прозорості, підзвітності та правильного визначення пріоритетів у розподілі фінансових ресурсів.

1.2 Розвиток моделей бюджетно-соціальної політики держави

Бюджетна політика має багато форм прояву та багату історію розвитку. Її активне впровадження асоціюється з появою незалежних державних інституцій, створених для забезпечення фінансової стабільності та справедливих умов функціонування всіх категорій громадян через ефективне розподілення ресурсів.

У сучасному світі, де свобода вибору та плюралізм ідей формують нові виклики для управління, бюджетна політика постійно перебуває у центрі взаємодії громадян із проявами державної влади. Наприклад, коли ми користуємося соціальними послугами чи отримуємо податкові пільги, це відображає вплив державних механізмів розподілу фінансових ресурсів, закладених у бюджетній політиці. Цей вплив охоплює широкий спектр сфер — від соціального захисту до інфраструктури, що визначає рівень добробуту суспільства.

Але яка мета існування бюджетної політики? Чому держава встановлює фінансові правила, які є обов'язковими для всіх? Як зазначав італійський політолог Ніколо Макіавеллі, влада необхідна для керування соціальною групою, встановлюючи спільні цілі в умовах різних інтересів і потреб [2]². З цієї

---

² Аналіз державно-правової концепції Нікколо Макіавеллі / Богуцька Анна Анатоліївна / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-p-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/301-analiz-derzhavno-pravovoji-kontseptsiyi-nikkolo-makiavelli>

точки зору бюджетна політика стає інструментом реалізації цих спільних цілей через перерозподіл ресурсів, що дозволяє державі не лише підтримувати фінансову стабільність, але й забезпечувати соціальну справедливість.

Бюджетно-соціальна політика держави базується на трьох ключових складових: фінансовій силі, матеріальній вигоді та авторитеті. Фінансова сила, як історично перший механізм, проявляється через державний контроль над розподілом бюджетних ресурсів. Матеріальна вигода відображається у вигляді соціальних виплат, субсидій і пільг, що спрямовані на підтримку різних категорій населення. Авторитет, своєю чергою, є найуніверсальнішим і найефективнішим інструментом, адже саме довіра громадян до бюджетно-соціальної політики забезпечує її ефективність.

У контексті бюджетної політики держава поєднує всі ці складові, будучи монополістом у розподілі фінансових ресурсів і регулюванні соціальних відносин. Вона координує, контролює та впорядковує бюджетні потоки, виконуючи головну регуляторну функцію. Це дозволяє забезпечувати стабільність і фінансову підтримку суспільства, спрямовану на розвиток соціальної держави.

Суб'єктами бюджетної політики є всі учасники бюджетного процесу. Серед громадян можна виділити окремі соціальні групи: безробітні, особи похилого віку, люди з інвалідністю, ветерани, малозабезпечені сім'ї, сироти тощо. Через бюджетну політику держава здійснює фінансову підтримку цих груп, забезпечуючи їхні базові потреби. Водночас навіть громадяни, які не належать до зазначених категорій, є суб'єктами впливу бюджетної політики. Наприклад, регулювання податкового навантаження чи фінансування охорони здоров'я стосується всіх громадян, як і питання забезпечення працюючих соціальними гарантіями, такими як тривалість відпустки чи розмір мінімальної зарплати.

Другим основним суб'єктом бюджетної політики є держава, яка реалізує свої функції через урядові інституції, міністерства, громадські та релігійні

організації, профспілки, а також волонтерські об'єднання. Ці елементи створюють цілісний механізм взаємодії, який дозволяє забезпечити ефективне функціонування системи соціального захисту і розподілу бюджетних ресурсів.

Такий поділ бюджетної політики є універсальним і діє в усіх країнах світу. Взаємодія держави та громадян, як основних суб'єктів, формує основу бюджетної політики і відображає базові принципи соціальної науки. Держава, зокрема, виконує регулюючу та координуючу функції, спрямовані на збалансоване використання бюджетних коштів для задоволення потреб суспільства.

Доктор історичних наук Анатолій Михненко та Наталія Щур у своїх працях виділяють кілька моделей соціальної політики, серед яких «Бісмарківська» модель заслуговує особливої уваги. Ця модель, що сформувалася в Німеччині за часів правління Отто фон Бісмарка, стала однією з перших, які інтегрували соціальну політику в бюджетну. Основою цієї системи була армія, де вперше були впроваджені такі соціальні інновації, як лікарняні відпустки, колективні договори та інші гарантії, які фінансувалися з державного бюджету.

Таким чином, держава виконує не лише регуляторну, але й фінансову функцію, забезпечуючи сталість бюджетно-соціальної політики. Завдяки поєднанню ресурсів і стратегічного управління, вона створює умови для забезпечення соціального захисту та стимулювання економічного розвитку.

Наступним важливим етапом розвитку бюджетної політики стала концепція соціальної політики, розроблена британським політиком Вільямом Беверіджем у 1942 році, яка стала основою сучасних систем соціального захисту.

У 1941 році Вільям Беверідж очолив спеціальний комітет Великої Британії, який займався питаннями соціальної політики. Результатом його діяльності став документ, що увійшов в історію як Звіт Беверіджа [3]³. Цей звіт

---

³ Social insurance and Allied services [Електронний ресурс] // Report by sir William Beveridge. – 1942. –

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2560775/pdf/10916922.pdf>.

запропонував три ключові рекомендації, що стали основою нової соціальної політики:

1. Соціальні програми мають враховувати інтереси всього суспільства, а не лише окремих груп населення.

2. Соціальне страхування є лише одним із механізмів досягнення соціального прогресу.

3. Соціальна політика повинна будуватися на взаємодії громадян і держави.

Основою цих ідей стало кейнсіанство, яке було домінуючою економічною теорією того часу. У рамках цієї концепції передбачалося, що держава має активно втручатися в економічні процеси через механізми бюджетної політики для забезпечення соціальної стабільності.

Звіт Беверіджа став фундаментом адміністративної моделі державного втручання, яка набула популярності у 1960-х роках, зокрема у Франції за часів П'ятої Французької республіки. Французький економіст Франсуа Перру розвинув ідеї Беверіджа, запропонувавши концепцію економічного дирижизму, яка базувалася на активному втручанні держави в економічні та соціальні процеси через бюджетні механізми.

Модель Беверіджа передбачала трирівневу систему соціального захисту:

1. Держава забезпечує базові соціальні гарантії через фінансування з бюджету.

2. Роботодавці підтримують своїх працівників через корпоративні соціальні програми.

3. Громадяни створюють додаткові соціальні резерви для власного захисту.

Під час Другої світової війни Велика Британія активно впроваджувала ці підходи, зосередившись на підтримці охорони здоров'я, забезпеченні рівного доступу до освіти та подоланні безробіття. Бюджетна політика відіграла ключову роль у фінансуванні цих програм, створюючи фундамент для соціальної стабільності.

У 1952 році ідеї Беверіджа були формалізовані в британському законі «National Health Service Act», що закріпив державне фінансування охорони здоров'я як пріоритетну статтю бюджету. Цей закон став зразком для інших країн, які впроваджували подібні механізми соціального захисту [4]⁴.

Соціал-демократична модель бюджетно-соціальної політики, що виникла у 1920-х роках у Скандинавії, демонструє прагнення досягти найвищого рівня соціального патерналізму. Основна ідея цієї моделі полягала у покладанні більшості соціальних обов'язків на державу, що реалізовувалося через активну бюджетну політику, спрямовану на перерозподіл доходів та державне втручання в економіку для забезпечення соціальної справедливості. Ця модель здобула широке впровадження у таких країнах, як Швеція, Данія та Норвегія.

У 1930-х роках уряд Швеції під керівництвом Пера Альбіна Хансона використовував бюджетно-орієнтовані соціальні заходи для подолання економічної кризи. Зокрема, значну частину бюджету було спрямовано на впровадження пенсійного забезпечення, збільшення соціальних виплат і створення нових робочих місць. Ці заходи сприяли зниженню рівня безробіття та підтримці економічної стабільності, що підкреслює важливість поєднання бюджетної та соціальної політики.

Друга світова війна поглибила соціальну нерівність, що потребувало посилення державного втручання через бюджетні механізми для відновлення суспільного балансу. У Скандинавії було запроваджено нові форми соціального захисту, зокрема державні допомоги на дітей, що стало важливим аспектом бюджетного фінансування. Основними категоріями, що отримали підтримку, були так звані «слабкі групи» населення: діти до шести років, особи похилого віку, безробітні та економічно залежні верстви. Законодавче закріплення цих механізмів через бюджетні програми дозволило зменшити майнове розшарування та забезпечити базові потреби найуразливіших громадян.

---

⁴ National Health Service Act 1952 [Електронний ресурс] // Parliament of Great Britain. – 1952. – <https://api.parliament.uk/historichansard/acts/national-health-service-act-1952>.

Ліберальна модель бюджетно-соціальної політики, натомість, базується на ідеї, що кожна людина має самостійно забезпечувати власні потреби, і держава повинна мінімізувати своє втручання. Ця концепція, яка бере початок із класичного лібералізму, спирається на принцип «Laissez-faire» – невтручання держави у приватні та економічні справи. У цій моделі бюджет держави відіграє допоміжну роль, спрямовану лише на мінімальні соціальні гарантії, необхідні для підтримки базової життєдіяльності.

Основною тезою ліберальної моделі є те, що громадяни не повинні покладатися на допомогу від держави, якщо вони не здатні самостійно реалізувати свої права. Найбільші обов'язки у забезпеченні добробуту лягають на плечі громадян та роботодавців, тоді як державний бюджет виконує роль лише додаткового джерела підтримки у надзвичайних випадках.

Обидві моделі бюджетно-соціальної політики демонструють різний підхід до ролі держави у забезпеченні добробуту населення. Соціал-демократична модель передбачає активне використання бюджету для реалізації принципів соціальної справедливості, тоді як ліберальна модель орієнтується на мінімізацію бюджетних витрат у сфері соціальної політики. Ці підходи відображають багатогранність шляхів досягнення балансу між державою та громадянами в умовах соціального розвитку.

Порівнюючи різні моделі - бюджетної політики, можна відзначити, що кожна з них пропонує унікальні механізми організації соціальних відносин. Водночас усі вони спрямовані на досягнення балансу між індивідуальними та колективними інтересами через різні підходи до використання бюджетних ресурсів.

Неоліберальна модель бюджетно-соціальної політики, яка досягла свого піку під час правління Маргарет Тетчер у Великій Британії та Рональда Рейгана в США, запропонувала нове бачення управління соціальною сферою. Ці періоди, відомі як «тетчеризм» і «рейганоміка», відзначилися скороченням державних видатків на соціальні програми, акцентом на приватизацію та стимулюванням самостійності громадян.

Неоліберальна бюджетна політика була зосереджена на створенні рівних стартових умов для всіх громадян. Наприклад, у Великій Британії всі громадяни мають право на вищу освіту, але можливості реалізації цього права можуть відрізнятися залежно від соціального статусу. У цьому контексті неолібералізм намагався вирівнювати не лише права, а й можливості, забезпечуючи доступ до базових послуг через поєднання державних і приватних механізмів фінансування. Цей підхід перетворив неолібералізм на більш «гуманний» лібералізм, у якому бюджетна політика була інструментом забезпечення мінімального рівня соціальних гарантій.

Консервативна модель бюджетно-соціальної політики, яка отримала поширення в країнах Центральної Європи, таких як Німеччина, Чехія, Нідерланди та Бельгія, базується на двосторонніх зобов'язаннях між працівниками та роботодавцями. Роботодавець несе відповідальність за соціальні умови працівників, тоді як працівник зобов'язаний виконувати свої обов'язки, отримуючи за це матеріальну винагороду та соціальні гарантії.

Ця модель активно розвивалася під керівництвом християнсько-демократичного союзу Німеччини на чолі з Конрадом Аденауером. Її ключовим елементом стало зростання соціальних видатків, які у Німеччині зросли з 20,4% ВВП у 1960 році до 29,2% у 1981 році. Таке бюджетне навантаження забезпечувало розширення соціальних програм і зміцнення соціального захисту.

Подібний підхід також використовувався у Франції під час президентства Франсуа Міттерана (1981–1995 роки), який запровадив низку реформ, орієнтованих на підвищення соціальних стандартів за рахунок збільшення державних видатків. У межах цієї моделі державний бюджет відіграє центральну роль у забезпеченні соціальної стабільності, тоді як механізми співпраці між державою, роботодавцями та працівниками створюють умови для гармонійного розвитку суспільства.

Рудиментарна модель соціальної політики, поширена на Іберійському півострові (Іспанія, Португалія), характеризується відсутністю належного правового регулювання трудових відносин між роботодавцем і працівником, а також мінімальними соціальними гарантіями. Вона є частиною більшої системи

тіньової економіки, де значна кількість працівників не мають офіційних трудових договорів. Це позбавляє їх базових соціальних прав, зокрема пенсійного забезпечення. В результаті, у таких країнах традиційна трирівнева система соціальної політики Беверіджа не реалізується, адже всі сторони (держава, роботодавці та працівники) зосереджені виключно на власних інтересах, а держава фактично усувається від регулювання соціальних правовідносин.

Ця модель можна охарактеризувати як відсутність належної інфраструктури для соціального захисту, де державні механізми підтримки та соціальні гарантії залишаються на мінімальному рівні. Відсутність стабільних та чітко визначених соціальних інститутів призводить до великої соціальної нерівності, що посилюється відсутністю юридичних механізмів для забезпечення прав працівників.

Нова пандемічно-кризова модель соціальної політики виникла у 2020 році у відповідь на глобальну пандемію COVID-19. Ця модель відзначалася включенням міжурядових організацій, таких як Всесвітня організація охорони здоров'я, у якості ключових суб'єктів соціальної політики, зосереджуючи увагу на всебічному захисті всього населення, яке було визнано уразливою групою. Це вимагало значних бюджетних видатків і швидкої адаптації ресурсів для подолання нових викликів.

Характерними рисами цієї моделі стали масштабні бюджетні витрати, необхідність оперативного розподілу фінансових та медичних ресурсів, а також основна мета — подолання негайної кризи, пов'язаної з пандемією. Урядові установи повинні були реалізовувати соціальні програми без попередньої підготовки, що вимагало нестандартних підходів і зміни традиційних механізмів соціального забезпечення. Водночас ця модель є тимчасовою та застосовується лише у відповідь на глобальні кризи та пандемії.

Історичним прикладом подібної соціальної кризи можна вважати епідемію поліомієліту в США в 1950-х роках. Тисячі дітей захворіли, що спричинило значне соціальне навантаження на державу. Однак швидке

створення вакцини і її масове впровадження дозволило значно зменшити наслідки епідемії, повернувши соціальні видатки до збалансованого рівня і відновивши функціонування соціальних інститутів. Цей приклад показує, як в умовах соціальної кризи на державу покладається велике навантаження щодо термінового вирішення проблеми, але також підкреслює значення ефективної адаптації соціальних політик у відповідь на глобальні виклики.

Класифікація соціальної політики за моделями є дієвим інструментом для аналізу її еволюції та розуміння історичних трансформацій. У випадку України спостерігається унікальний симбіоз ліберальної та консервативної моделей, який став наслідком історичних і політичних перипетій.

У спадок від Радянського Союзу держава успадкувала консервативні підходи, зокрема акцент на соціальну підтримку, колективну відповідальність та державне втручання у вирішення соціальних проблем. Водночас із набуттям незалежності в 1991 році та орієнтацією на інтеграцію у світове співтовариство, Україна почала впроваджувати елементи ліберальної моделі, які передбачають зменшення ролі держави, розвиток ринкових механізмів і активізацію приватного сектору в соціальній сфері.

Ця змішана модель демонструє сучасні тенденції, які полягають у спробах поєднання традиційних підходів із новітніми підходами до формування соціальної політики. Такий підхід є водночас викликом і можливістю для держави, адже він потребує ефективного балансу між збереженням соціальних гарантій і стимулюванням економічного розвитку. Український приклад свідчить про адаптацію соціальної політики до нових умов, з урахуванням як історичного досвіду, так і сучасних глобальних викликів.

1.3 Інституційні засади бюджетного регулювання у взаємодії держави та громадян

Історично держава домінувала над соціальними інститутами суспільства, визначаючи пріоритети, які ставили інтереси держави вище за особисті чи сімейні. Виховання дітей часто передавалося державним структурам, а виконання військового обов'язку вважалося важливішим за сімейні цінності.

Проте з приходом епохи ліберальних цінностей, підкріплених глобальними інституціями, роль держави змінилася. Вона почала виконувати сервісну функцію, де громадянин став основною цінністю. Держава перетворилася на інструмент для задоволення потреб громадян, а не на домінуючу силу, що визначає суспільну ідентичність.

Як зауважував Адам Сміт, «можливість купити хліб у магазині залежить не від альтруїзму хлібороба, а від його прагнення заробити гроші» [5]⁵. Держава в сучасному світі працює за схожим принципом: за сплачені податки вона надає послуги з безпеки, забезпечення порядку, екологічного регулювання, освіти чи медицини. У теорії громадяни могли б відмовитися від державних послуг і таким чином зекономити кошти, які сплачуються у вигляді податків, але це породило б необхідність самостійного забезпечення таких базових функцій, як безпека чи правосуддя.

Ідея відмови від держави є ключовим викликом для анархо-синдикалізму. Роберт Нозік у своїй праці «Анархія, держава і утопія» пропонує концепцію держави «нічного сторожа», засновану на принципі «Laissez-faire» [6]⁶. Він орієнтується на теорему оптимальності Вільфредо Парето, пропонуючи мінімалістську модель державного управління. Проте, якщо повністю відмовитися від державних функцій, громадяни змушені будуть створювати подібні структури самостійно, беручи на себе відповідальність за власну безпеку, вирішення правових спорів тощо.

У сучасному розумінні держава виконує роль посередника, що через реалізацію бюджетної політики забезпечує надання необхідних послуг громадянам, використовуючи для цього кошти, акумульовані з податкових надходжень. Ефективність такої системи залежить від спроможності держави швидко реагувати на потреби суспільства та забезпечувати високий рівень

⁵ Іваненко О. І., Петренко Н. В. Навчальний посібник з економіки: теоретичні та практичні аспекти [Електронний ресурс]. — Харків: Вид-во ХНУ, 2021. — 200 с. — Режим доступу: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/5794/1/Навчальний%20посібник.pdf>.

⁶ Laissez faire et laissez passer [Електронний ресурс] //— 2016. — Режим доступу до ресурсу:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/Laissez-faire>

якості послуг. Громадяни, своєю чергою, виступають як основні контролери цього процесу, оцінюючи результативність бюджетних видатків і якість отриманих державних послуг.

Ліберальні підходи до управління економікою, представлені Робертом Нозіком, виявили свої обмеження у кризові періоди. Наприклад, під час Великої депресії в США ліберальна модель не змогла забезпечити базовий рівень соціальної захищеності, що змусило державу перейти до солідаристської системи управління. Цей перехід супроводжувався значними бюджетними видатками на допомогу безробітним, підтримку малозабезпечених сімей і створення соціальної інфраструктури. Таким чином, бюджетна політика стала інструментом трансформації суспільного устрою з ліберальної до соціал-демократичної моделі.

Після здобуття незалежності Україна обрала шлях економічної лібералізації, поступово відмовляючись від адміністративно-розподільчої системи, яка домінувала за радянських часів. Важливим етапом цього переходу став Указ Президента Леоніда Кучми №1166/97 від 1997 року [7]⁷, що визначав основні напрями розвитку соціальної політики до 2000 року. Документ передбачав структурну реформу економіки, зокрема приватизацію, лібералізацію ринків і скорочення адміністративного впливу держави.

У стратегічні цілі соціальної політики того періоду було включено:

- підвищення матеріального добробуту населення через оптимізацію бюджетних видатків;
- підтримку зайнятості та створення нових робочих місць;
- забезпечення реалізації конституційних прав громадян на соціальний захист, охорону здоров'я та освіти;
- переорієнтацію соціальної політики на підтримку сімей і вразливих верств населення;
- досягнення демографічної стабілізації через бюджетні інструменти;

---

⁷ Указ Президента України Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97#Text>

- розвиток соціальної інфраструктури як ключового чинника забезпечення якості життя.

Ці напрями підтвердили необхідність гармонізації бюджетної політики з соціальними потребами, акцентуючи на відповідальності держави за забезпечення соціальної справедливості та сталого розвитку суспільства.

Перехід до нових підходів у формуванні бюджетної та соціальної політики став важливим етапом трансформації української державності, де поєднання ринкових і соціальних принципів відображало прагнення до балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що наприкінці 1990-х років бюджетна політика України фокусувалася на підтримці двох ключових соціальних інститутів: сім'ї та трудового сектора. Ці аспекти були визначені стратегічними пріоритетами держави у програмі розвитку на 1997–2000 роки. Важливо зазначити, що такі стратегії, як і сама згадана програма, мали більше доктринальний, ніж юридичний характер. Вони обмежувалися загальними тезами, без визначення конкретних механізмів реалізації, що було типовою особливістю подібних документів того часу.

Проте важливість таких програм полягала в тому, що вони відображали стратегічні пріоритети держави у сфері бюджетного регулювання соціальної політики. У 2000 році було ухвалено наступну, більш детальну стратегію розвитку соціальної політики на період до 2004 року.[8]⁸ Цей документ акцентував увагу на вирішенні таких питань, як подолання демографічної кризи, створення умов для жінок, які поєднують працю та материнство, стимулювання народжуваності, забезпечення житлом соціально вразливих категорій населення та збереження інтелектуального і культурного потенціалу країни. Особливу увагу привертала теза про забезпечення житлом, що є більш

---

⁸ Указ Президента України Про Основні напрями соціальної політики до 2004 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U717_00.html.

типовим для соціалістичних моделей і менш характерним для ліберальних економік.

Ці дві стратегії заклали основу для формування бюджетної політики як ключового інструменту регулювання соціальної сфери. Вони визначили головні проблеми, які потребували вирішення, і сформували напрямки для подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, спрямованої на підтримку соціальної справедливості та сталого розвитку держави.

У 1997 році в Україні було утворено Міністерство праці та соціальної політики шляхом об'єднання Міністерства праці та Міністерства соціального захисту. Ця реорганізація стала важливим етапом у становленні бюджетно-соціальної політики, розширивши повноваження центрального органу влади в питаннях соціального регулювання. У 2010 році цей орган зазнав трансформації, змінивши назву на Міністерство соціальної політики, що відобразило акцент на широкому спектрі соціальних питань.

Аналізуючи аналогічні міністерства в інших країнах, можна побачити відмінності у підходах до формування їхньої компетенції та назви, що відображають специфіку їхньої діяльності. Наприклад, у Німеччині діє Федеральне міністерство праці та соціальних справ, у Бельгії – Федеральна державна служба соціального забезпечення, а в Австрії – Міністерство соціальних справ, охорони здоров'я, піклування та захисту споживачів. Така різноманітність назв демонструє особливості державного управління у федеративних і унітарних країнах.

В Україні повноваження Міністерства соціальної політики визначаються Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року №423 [9]⁹. Серед них: пенсійне забезпечення, соціальний захист осіб з інвалідністю та ветеранів, професійна адаптація військовослужбовців, соціальне страхування, оздоровлення дітей, запобігання насильству в сім'ї, усиновлення та інші важливі аспекти соціальної сфери. Організаційна структура міністерства включає 15 комітетів, кожен із яких відповідає за конкретний напрям діяльності.

---

⁹ Постанова від 17 червня 2015 р. № 423 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.

Такий розподіл повноважень сприяє ефективній координації, забезпечуючи належну реалізацію бюджетної політики у сфері соціального захисту.

Міністерство соціальної політики України також відіграє важливу роль у міжнародній координації соціальної політики. Одним із ключових аспектів цієї діяльності є укладання двосторонніх договорів з іншими країнами для забезпечення пенсійного забезпечення громадян, які проживають за кордоном. Ця співпраця реалізується на основі принципу солідаризму: Україна виплачує пенсії своїм громадянам, які мешкають у країнах-партнерах, і водночас отримує виплати для іноземних громадян, які проживають в Україні. Витрати на переказ коштів покладаються на державу, а не на громадян, що підкреслює соціальну спрямованість бюджетної політики в цьому напрямі.

Таким чином, розвиток бюджетно-соціальної політики України в кінці 1990-х – на початку 2000-х років заклав основи для подальшого вдосконалення механізмів соціального захисту, підтримки сімей, вирішення демографічних викликів і міжнародної координації. Це сприяло формуванню фундаменту для становлення України як соціально орієнтованої держави.

Аналіз проблем соціальної політики України свідчить про те, що вони виходять за межі внутрішньодержавного рівня та включають міжнародний аспект. Зокрема, питання співпраці з іншими країнами у сфері пенсійного забезпечення та соціального захисту є важливою складовою бюджетно-соціальної політики держави. Законодавча база є одним із найефективніших інструментів регулювання соціальної політики. Як зазначають деякі науковці, законодавство закріплює основні соціальні гарантії, передбачені Конституцією України. До таких гарантій належать право на працю, освіту, медичну допомогу та соціальний захист, які формують основу соціальної політики та спрямовані на забезпечення соціальної рівності.

Україна, проголошуючи себе соціальною державою, прагне подолати соціальну нерівність у суспільстві. Серед основних завдань, які держава ставить перед собою, можна виділити: розвиток багатогалузевої економіки з різними формами власності, створення рівних умов для праці, підтримку соціально

вразливих категорій населення, розвиток системи охорони здоров'я та гарантування основних прав людини.

Ці завдання зближують Україну з країнами Європейського Союзу, де соціальна політика отримала чітке законодавче оформлення. Наприклад, у Німеччині та Франції соціальні гарантії є інтегрованою частиною їхнього правового поля, забезпечуючи високий рівень соціальної захищеності.

В Україні законодавча база у сфері бюджетно-соціальної політики представлена такими ключовими актами, як Закон України «Про відпустки» від 1996 року¹⁰. Цей документ закріплює додаткові соціальні гарантії для працівників, зайнятих у шкідливих умовах, і визначає правила надання відпусток для творчих професій та участі у спортивних змаганнях. Цей приклад демонструє прагнення держави забезпечити соціальну справедливість через врахування особливостей праці для різних соціальних груп.

У структурі бюджетно-соціального управління важливу роль відіграє Міністерство соціальної політики України. Воно координує роботу таких установ, як Державна служба України з питань праці, Пенсійний фонд України та Державна соціальна служба. Ця централізація дозволяє ефективно реалізовувати соціальні програми, спрямовані на соціальне страхування, пенсійне забезпечення та інші аспекти соціального захисту.

Українська модель бюджетно-соціальної політики є результатом синтезу європейського досвіду і радянської спадщини. Вона поступово впроваджує сучасні механізми взаємодії між громадянами та державними органами, зокрема через створення робочих груп при Міністерстві соціальної політики та Верховній Раді України. До цих груп входять представники профспілок, експерти та громадські активісти, що сприяє врахуванню інтересів громадян у процесі розробки нормативно-правових актів.

Один із важливих інструментів комунікації між державою та громадянами — це електронні петиції. Вони надають громадянам можливість звертатися до Верховної Ради, Президента України чи Кабінету Міністрів з пропозиціями чи

---

¹⁰ Закон України про відпустки / Верховна рада України / [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

зауваженнями. Такий механізм підвищує прозорість і ефективність бюджетно-соціальної політики, залучаючи громадськість до процесу прийняття рішень. Це, у свою чергу, сприяє покращенню якості державного управління і наближенню до стандартів соціальної держави.

У підсумку, українська соціальна політика, хоча й має виклики, базується на принципах взаємодії між державою і громадянами, інтегруючи кращі практики європейського досвіду в умовах сучасного розвитку.

1.4. Еволюція бюджетної політики в умовах сучасних викликів та комунікативних реалій

В сучасному світі, орієнтованому на ліберальні моделі ринку, роль бюджетної політики набуває стратегічного значення у формуванні ефективної взаємодії між державою та її громадянами. Сучасне суспільство поступово відходить від централізованих систем управління, характерних для попередніх історичних епох, акцентуючи увагу на адаптації фінансових механізмів до викликів глобалізації та економічних криз. Еволюція бюджетної політики України відображає багаторічну історію трансформацій, що впливали на розвиток державності та механізмів соціального захисту.

Формування бюджетної політики України завжди залежало від історичних обставин і домінуючих політичних ідеологій. Найбільш централізований характер бюджетного регулювання був притаманний комуністичному режиму, коли економіка і суспільство мали значну залежність від державних фінансових інститутів. Цей період характеризувався широкомасштабними соціальними програмами, субсидіями та дотаціями, які фінансувалися виключно з державного бюджету. Водночас важливо розмежовувати поняття "бюджетний соціалізм" та "соціальна орієнтованість бюджетної політики".

Соціальна держава, за визначенням Головащенко О.С.¹¹, є державою, яка використовує бюджетні інструменти для забезпечення високого рівня соціальної захищеності громадян і реалізації принципів соціальної справедливості. Це

---

¹¹ Головащенко О. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: автореф.дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2008. С. 10

уособлення держави, яка через бюджетні механізми виступає гарантом суспільної рівності та захисту своїх громадян. Дефініція "соціальна держава" закріплена в конституціях багатьох країн, таких як Німеччина, Швейцарія, Італія, однак її зміст рідко деталізується у бюджетних законодавчих актах і частіше базується на доктринальних підходах.

Першим, хто запровадив поняття "соціальна держава", був німецький філософ Лоренц Штайн, чії ідеї суттєво вплинули на формування концепції держави, орієнтованої на соціальний захист громадян. Ця концепція тісно пов'язана з розвитком бюджетної політики як інструменту фінансового забезпечення рівності та соціальної справедливості. У своїй історичній еволюції бюджетна політика спочатку мала патерналістський характер, коли держава повністю підпорядковувала собі всі аспекти життя громадян, що знайшло відображення у відомій фразі короля Франції Людовіка XIV: "Держава – це я".

З часом, із розвитком економічної теорії та еволюцією управлінських концепцій, бюджетна політика перетворилася на механізм, спрямований на забезпечення рівності та справедливості. Ця трансформація стала можливою завдяки переходу від патерналістських до громадянських моделей управління, що зумовило переосмислення ролі бюджету у фінансуванні соціальних програм і забезпеченні добробуту.

За класифікацією Фабріціуса, розвиток соціальної політики, а відповідно і бюджетного регулювання, проходив п'ять ключових етапів. Перший етап, що починається з XIX століття, відзначався формуванням передумов для появи соціально орієнтованих бюджетних механізмів. Найяскравішим прикладом є Німеччина за часів Отто фон Бісмарка, яка впровадила системи соціального страхування, медичної допомоги та фінансової підтримки для хворих. Ці бюджетні інновації стали основою для побудови соціальної держави та надали поштовх розвитку аналогічних підходів в інших країнах Європи.

Третій етап розвитку бюджетної політики, спрямованої на соціальні трансформації, був яскраво представлений "Новим курсом" Франкліна Рузвельта у США. Ця програма стала прикладом ефективного використання бюджетних ресурсів для досягнення соціальної справедливості та підтримки

вразливих верств населення. Через масштабне фінансування громадських робіт, соціального страхування та реформування ринку праці, бюджет став ключовим інструментом для забезпечення економічної стабільності й соціального добробуту.

У Великобританії розвиток соціальної бюджетної політики продовжився завдяки концепції "держави загального добробуту", розробленій на основі доповіді Вільяма Беверіджа. Його ідеї заклали основу для соціальних реформ, фінансованих державним бюджетом, і стали зразком для країн Британської Співдружності. Концепція передбачала забезпечення базових потреб громадян через механізми соціального страхування, державних виплат та охорони здоров'я.

На відміну від західних моделей, Радянський Союз реалізовував концепцію бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціальної рівності. Державний бюджет повністю фінансував освітні, медичні та соціальні послуги, прагнучи тотальної рівності, яка нерідко обмежувала можливості індивідуального розвитку. Соціальна справедливість, яка водночас забезпечує підтримку та розвиток особистості, стала пріоритетом для багатьох країн у післявоєнний період, визначаючи напрями бюджетного фінансування.

Сучасна концепція бюджетної політики у соціальній державі не лише гарантує рівність, але й стимулює розвиток суспільства через інвестиції у людський капітал. Державний бюджет сьогодні слугує не лише інструментом перерозподілу ресурсів, а й механізмом, який створює умови для реалізації потенціалу кожного громадянина. Ця модель продовжує забезпечувати баланс між економічними та соціальними аспектами, залишаючись актуальною в умовах глобальних викликів.

Перемога СРСР у Другій світовій війні дала можливість експортувати на європейський континент моделі бюджетного регулювання, розроблені в Радянському Союзі. Це призвело до майже повного стирання меж між централізованими бюджетними системами та принципами соціальної справедливості, коли фінансова рівність ототожнювалася із соціальною

справедливістю. У післявоєнний період держави, що потрапили під вплив радянської ідеології, застосовували бюджетні моделі, орієнтовані на максимальне субсидування соціальної сфери за рахунок централізованих ресурсів.

Каталізатором змін у підходах до фінансування соціальної політики став 36-й президент США Ліндон Джонсон, який запровадив масштабні соціально орієнтовані програми боротьби з бідністю. У цей період була розроблена система охорони здоров'я *Medicare*, яка й досі залишається одним із важливих елементів американської соціально-бюджетної політики. Фінансування цих програм базувалося на кейнсіанських економічних принципах, розроблених Джоном Кейнсом, які передбачали активну роль держави у стимулюванні економіки та соціальної сфери через бюджетні механізми.

П'ятий етап розвитку бюджетного регулювання соціальної сфери, на якому темпи поширення соціально орієнтованих моделей значно сповільнилися, пов'язують із приходом до влади Маргарет Тетчер у Великобританії та Рональда Рейгана у США в 1970–1980-х роках. Цей період ознаменував завершення епохи активного бюджетного стимулювання соціальної політики в англосаксонському світі. Нові економічні підходи — тетчеризм і рейганоміка — акцентували увагу на лібералізації, масштабній приватизації, зокрема в таких сферах, як залізничний транспорт, та зменшенні обсягів державного фінансування соціальних програм. Основними досягненнями цих реформ стали зниження податків, скорочення державного впливу на економіку та ліквідація бюджетного фінансування системи соціального утримання.

Україна, яка почала формувати свою бюджетно-соціальну політику після здобуття незалежності, переважно адаптувала існуючі міжнародні моделі. У перші роки незалежності країна залишалася під значним впливом комуністичної ідеології, що виявлялося у виборчих симпатіях громадян та недовірі до ринкових реформ. Проте стаття 1 Конституції України закріплює, що «Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною державою». Це положення встановлює обов'язок держави здійснювати бюджетну політику, яка забезпечує соціальні функції, аналогічно до

конституційних норм Німеччини, Ірландії та Швейцарії, де соціальність держави підтримується активним бюджетним регулюванням.

Закріплення концепції соціальної держави в законодавстві країн пострадянського простору демонструє історичний вплив комуністичної епохи на бюджетно-соціальну політику. Проте слід чітко розрізняти соціалістичну та соціальну держави. Соціалістична держава прагне ліквідації майнової нерівності через централізоване перерозподілення ресурсів, тоді як соціальна держава, реалізуючи свою бюджетну політику, створює рівні можливості для досягнення успіху.

Наприклад, у сина олігарха та сина шкільного вчителя формально є однакове право на вступ до університету, проте їхні реальні можливості різняться через соціально-економічні фактори. Саме для вирівнювання таких можливостей соціально орієнтовані держави запроваджують механізми бюджетної підтримки, як-от стипендії, гранти чи програми безкоштовного навчання. У цьому контексті важливу роль відіграють системи незалежного оцінювання, які зменшують вплив матеріального становища родини на доступ до якісної освіти, що є реалізацією неоліберальної моделі вирівнювання не лише прав, але й можливостей.

Історичний розвиток соціальної держави свідчить, що її бюджетна політика завжди залежала від політичної та економічної кон'юнктури. Наприклад, імперіалістична політика, як і глобальний економічний вплив розвинених країн на менш розвинені, часто ставали перешкодою для формування соціально орієнтованих бюджетних систем. У таких умовах бюджетна політика держав повинна була балансувати між потребою забезпечення соціального захисту та підтримкою конкурентоспроможності економіки, що вплинуло на темпи розбудови соціальної державності.

Оглянувши теоретичні відомості про розробку та застосування різних моделей бюджетної політики, їхній розвиток у світі та, зокрема, в Україні, розглянувши приклади застосування цих моделей на практиці, мною було

прийняте рішення перейти до практичної частини роботи, де будуть запропоновані можливості модернізації бюджетної політики в Україні.

РОЗДІЛ 2

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

2.1 Якість життя як ключовий показник ефективності бюджетної політики держави

Сучасна епоха неоліберальних трансформацій значно впливає на взаємовідносини між державою та громадянами, визначаючи нові підходи до вирішення соціально-економічних проблем. Одним із ключових викликів, з якими стикаються держави, є подолання бідності, що вийшла за межі суто національного феномену і стала глобальним викликом, який потребує спільних зусиль світової спільноти. У цьому контексті роль бюджетної політики як інструменту забезпечення соціального добробуту набуває особливої актуальності.

Багатство держави безпосередньо впливає на її здатність підтримувати соціальний добробут громадян, адже воно забезпечує фінансування соціальних програм, освіти, медицини та інших базових потреб. Концепція соціально забезпеченої держави, популяризована в працях таких мислителів, як Елвін Тоффлер, пропонує шляхи накопичення та ефективного розподілу ресурсів. Тоффлер виокремлює три основні механізми збагачення держави:

- Сталий розвиток капіталу – включає інвестиції у людський капітал, інфраструктуру та технології, що сприяють економічному зростанню.
- Інновації та технологічні прориви – акцент на перетворенні вторинних ресурсів у нові, що підвищує ефективність економіки.
- Інформаційний капітал – ресурс, який не втрачає своєї цінності і забезпечує доступ до знань, необхідних для прийняття стратегічних рішень [12]¹².

---

¹² Toffler, Alvin, and Heidi Toffler. *Revolutionary Wealth*. Kyiv, Vsesvit Publishing House, 2007.

Значний внесок у розробку підходів до оцінювання добробуту зробив індійський економіст Амартія Сен, який створив концепцію індексу людського розвитку (ІЛР). Його підхід фокусується на свободі та можливості реалізації громадянами своїх прав, що є необхідними елементами справедливого розподілу багатства. Водночас Сен акцентує увагу на важливості бюджетної політики, яка має створювати умови для забезпечення доступу до базових благ, таких як освіта та охорона здоров'я.

Ідеї Сена знаходять своє продовження у працях Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона. У своїй книзі «Чому нації занепадають» вони розглядають перешкоди на шляху сталого розвитку, зокрема, відсутність інклюзивних інститутів. За їхніми словами, інклюзивна бюджетна політика сприяє рівності можливостей і зменшує домінування силових структур, що забезпечує соціальну стабільність і справедливість¹³.

На прикладі таких країн, як Японія та Південна Корея, видно, що успішне використання бюджетних ресурсів для підтримки інновацій дозволяє досягти високих показників розвитку навіть за обмежених природних ресурсів. Ці держави ефективно інвестували в освіту, дослідження та розвиток технологій, створивши економіки, орієнтовані на інформаційний капітал.

В умовах сучасного глобального світу бюджетна політика повинна не лише вирішувати національні проблеми, але й враховувати міжнародний контекст, де соціально орієнтовані витрати держави слугують основою для зміцнення її позицій на світовій арені. Таким чином, забезпечення соціальної рівності через бюджетну політику є невід'ємним елементом стратегії сталого розвитку соціальної держави.

У контексті економічного розвитку та формування ефективної бюджетної політики важливо враховувати ідеї італійського вченого Вільфредо Парето, який запропонував концепцію «оптимуму по Парето»¹⁴. Вона передбачає досягнення

---

¹³ Аджемоглу Д. Чому нації занепадають: походження влади, багатства і бідності / Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон ; пер. з англ. М. Климчука. — Київ : Наш формат, 2016. — 488 с.

¹⁴ Парето В. Мануал з політичної економії / Вільфредо Парето ; пер. з англ. І. Бондаря. — Київ : Вид-во "Економіка", 2008. — 320 с.

максимального добробуту лише за умови, що жодна зміна в економічній системі не погіршує

становища хоча б одного її учасника. Цей принцип має особливе значення для бюджетної політики, яка спрямована на оптимальний перерозподіл ресурсів з метою забезпечення балансу між економічними інтересами різних соціальних груп.

Доповнюючи концепцію Парето, принцип компенсації Калдора-Хігса¹⁵ дозволяє враховувати вплив перерозподілу на добробут населення. Згідно з цим принципом, зміни в економіці можуть бути ефективними, якщо вигоди від них дозволяють компенсувати потенційні втрати інших учасників. Ця ідея має особливу актуальність для бюджетної політики, орієнтованої на зменшення соціальної нерівності через фінансування програм підтримки вразливих верств населення.

Сучасні теорії, такі як оптимум по Парето і принцип компенсації Калдора-Хігса, наголошують на необхідності врахування інтересів усіх суб'єктів економічної системи. Бюджетна політика, що базується на цих засадах, створює умови для гармонізації суспільних відносин і розвитку соціальної держави. Впровадження інноваційних підходів, забезпечення соціальної рівності та ефективне управління бюджетними ресурсами є ключовими факторами досягнення суспільного добробуту.

Загалом, теоретичні підходи до досягнення всезагального добробуту можна розділити на економічну та демографічну наукові категорії. Ще у ХІХ столітті італійський економіст Вільфредо Парето у своїй роботі описав обмеження можливості досягнення максимального добробуту. Його концепція «оптимуму по Парето» передбачає, що добробут суспільства досягає максимуму, коли будь-яка зміна розподілу ресурсів погіршує становище хоча б

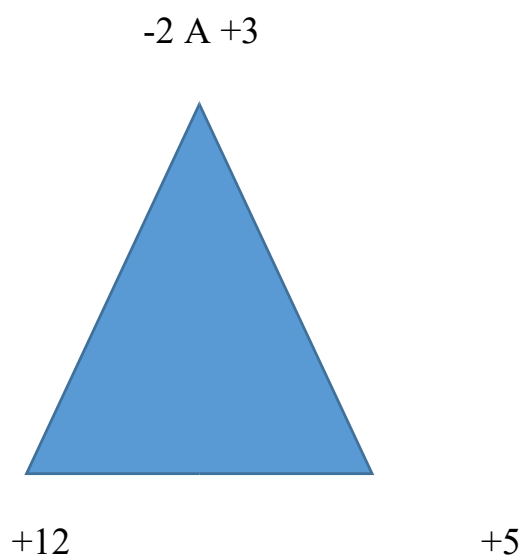
¹⁵ Калдор Н. Внесок до теорії добробуту / Ніколас Калдор // Економічний журнал. — 1939. — Т. 49. — С. 549–552.

Хігс Дж. Основи соціальної економічної теорії / Джон Р. Хігс // Економічні дослідження. — 1943. — Т. 11. — С. 30–45.

одного суб'єкта економічної системи¹⁶. Доктор історичних наук Анатолій Михненко та Наталія Щур у своїх працях виділяють кілька моделей соціальної політики, серед яких «Бісмарківська» модель заслуговує особливої уваги.. Це свідчить про складнощі забезпечення рівного розвитку для всіх суб'єктів економічної діяльності¹⁷.

Однак, теоріям Парето протистоїть економічний принцип компенсації Калдора-Хігса. Цей принцип базується на твердженні, що, якщо результат змін забезпечує загальну вигоду, втрати окремих суб'єктів можуть бути компенсовані без шкоди для загального балансу. У контексті бюджетної політики цей принцип підкреслює можливість досягнення позитивного впливу на всі основні групи економічних суб'єктів за умови раціонального управління ресурсами.

Теоретичний фундамент принципу компенсації Калдора-Хігса полягає у врахуванні трьох ключових суб'єктів економічної діяльності: держави, бізнесу та громадян. Якщо баланс між цими суб'єктами є позитивним, за рахунок ефективного використання бюджетних коштів і інструментів економічного регулювання можна досягти вигоди для кожного з них. Наприклад, є три підприємства А, Б і В. Угода між А і Б принесе А +3, Б +5, проте залишить В у стороні з -12. Підприємство А не може вести перемовини з В, тому що це для А принесе збитки у -2.

¹⁶ Парето В. Мануал з політичної економії / Вільфредо Парето ; пер. з англ. І. Бондаря. — Київ : Вид-во "Економіка", 2008. — 150 с.

¹⁷ Михненко А. М., Щур Н. В. Соціально-економічний розвиток регіонів: теоретичні та практичні аспекти / А. М. Михненко, Н. В. Щур. — Київ : Видавничий дім «Наука», 2018. — 256 с.

регуляторами», які забезпечують баланс між чисельністю населення та ресурсами.

Сучасна бюджетна політика заперечує мальтузіанські підходи, пропонуючи альтернативні механізми забезпечення якості життя. Вона акцентує увагу на ефективному управлінні ресурсами, впровадженні інновацій та створенні умов для розвитку людського капіталу. Це дозволяє досягати сталого розвитку, попри зростання населення та обмеженість ресурсів.

Аналізуючи демографічні та економічні теорії, можна зробити висновок, що концепція всезагального добробуту є радше теоретичною утопією. Ідеалізовані умови, за яких кожен може досягти високого рівня життя, практично недосяжні. Водночас боротьба із загальною бідністю залишається реалістичною метою, на яку орієнтується бюджетна політика сучасних соціальних держав.

У цьому контексті важливим є звернення до піраміди потреб Абрахама Маслоу, яка визначає п'ять рівнів людських потреб: фізіологічні, потреби у безпеці, соціальні потреби, потребу в повазі та самореалізації. Ця ієрархія наочно демонструє, що задоволення базових потреб, таких як їжа, житло та безпека, є пріоритетом державної політики.

Фізіологічні потреби здебільшого мають індивідуальний характер, але їх задоволення значною мірою залежить від державних гарантій, таких як підтримка мінімального прожиткового рівня через бюджетні програми. Потреба у безпеці, яка охоплює забезпечення громадського порядку, захист права власності, доступ до медицини та правосуддя, є безпосередньою сферою бюджетної політики. Джон Стюарт Мілль у своїй праці «Про свободу» наголошував, що «застосування сили у цивілізованому суспільстві виправдане лише для запобігання шкоди іншим» [19]¹⁹. Ця теза підтверджує важливість бюджетного забезпечення ефективної роботи інституцій, які відповідають за громадську безпеку та правосуддя.

Соціальні потреби та повага також є об'єктом бюджетного регулювання. Маслоу акцентував увагу на важливості соціальних контактів, які впливають на

---

¹⁹ Мілль Д. С. Про свободу / Джон Стюарт Мілль ; пер. з англ. І. Бондаря. — Київ : Основи, 2005. — 240 с.

якість життя, а бюджетні програми забезпечують умови для створення суспільного капіталу. У свою чергу, рівень самореалізації громадян значною мірою залежить від ефективності бюджетної політики, яка забезпечує доступ до якісної освіти, створення робочих місць і прозорість конкурсних відборів на посади.

Недостатня кількість робочих місць, яка призводить до високої конкуренції, свідчить про неефективність бюджетного планування в економічній сфері. Тому одним із завдань бюджетної політики є стимулювання інвестицій та підтримка економічного зростання, які забезпечують створення нових робочих місць і можливостей для громадян.

Самореалізація є важливою складовою якісного життя громадян і залежить від наявності ефективних соціальних «ліфтів», які надають можливості для розвитку особистого потенціалу. Державна бюджетна політика повинна зосереджуватися на скороченні дефіциту таких можливостей та забезпеченні доступу до ресурсів, необхідних для всебічного розвитку особистості.

Особливу увагу слід приділити інтеграції осіб з інвалідністю в економічне та соціальне життя. Забезпечення рівних можливостей для цієї групи населення є важливим аспектом бюджетної політики. Наприклад, стаття 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» встановлює квоти на працевлаштування осіб з інвалідністю на підприємствах. Це означає, що держава спрямовує бюджетні ресурси на стимулювання роботодавців створювати робочі місця для осіб з обмеженими можливостями.

Такі заходи дозволяють особам з інвалідністю брати активну участь у ринку праці та самостійно забезпечувати свої потреби. Крім того, фінансування програм професійної підготовки, адаптації та інклюзивної освіти сприяє їхній повній інтеграції в суспільство. Завдяки бюджетному фінансуванню соціальних ініціатив держава виконує свою роль у створенні умов для самореалізації та розвитку громадян, незалежно від їхніх фізичних можливостей.

«Для підприємств, установ, організацій, в тому числі підприємств громадських організацій людей з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, з чисельністю працюючих 8 та більше осіб, норматив робочих місць встановлюється в розмірі 4,0 % від чисельності штатних працівників, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця» [20]²⁰

Держава прагне створювати преференційні умови для осіб з інвалідністю в трудовій сфері, враховуючи їхні обмежені можливості у конкурентному середовищі. Згідно із впровадженими бюджетними та адміністративними механізмами, такі громадяни отримують підтримку, яка сприяє збереженню рівних прав і можливостей. Це реалізується через прямі бюджетні витрати на програми працевлаштування, квотування робочих місць, а також соціальне страхування.

Цікавим концептуальним підходом у розрізі забезпечення соціальної справедливості є ідея «податку на красу», запропонована одним із провідних економістів пострадянського простору, Сергієм Гурієвим. У своїй роботі він довів, що зовнішня привабливість впливає на заробітки, надаючи певним особам конкурентну перевагу у трудовому середовищі. Цей приклад підкреслює важливість бюджетної політики як інструмента вирівнювання соціально-економічних можливостей усіх громадян, незалежно від їхніх фізичних чи соціальних характеристик.

У сфері інклюзивної освіти держава також відіграє важливу роль, спрямовуючи бюджетні кошти на створення рівних умов для здобуття знань. Основний принцип інклюзії полягає в тому, що «жодна дитина не має відчувати себе іншою чи виключеною з освітніх, соціальних і культурних процесів». Бюджетна підтримка таких програм включає фінансування адаптації навчальних закладів, забезпечення спеціалізованого обладнання та підготовку педагогів. У соціальній державі ці принципи поширюються на всі сфери життя, забезпечуючи громадянам рівний доступ до суспільних благ і можливостей.

---

²⁰ Мілль Дж. С. Про свободу / Джон Стюарт Мілль ; пер. з англ. Є. Мірошніченка. — Київ : Основи, 2001. — 463 с.

Якість життя населення, як основний індикатор ефективності бюджетної політики, може бути оцінена за трьома основними індикаторами: натуральним, інтегральним і вартісним. Натуральний індикатор охоплює базові споживчі потреби, рівень забезпеченості населення основними благами та рівень бідності. Інтегральний індикатор включає доходи на душу населення, рівень реальної заробітної плати та інші соціально-економічні показники, дозволяючи аналізувати їх у контексті державного регулювання. Вартісний індикатор враховує суму майна та загальну грошову оцінку спожитих благ, що дозволяє оцінити загальний фінансовий стан громадян.

Взаємодія цих індикаторів дозволяє формувати комплексну картину соціально-економічного добробуту населення, що є основою для визначення напрямків бюджетної політики. Спрямування бюджетних ресурсів на підтримку вразливих груп, таких як особи з інвалідністю, та розвиток інклюзивної освіти забезпечує сталий розвиток і сприяє зростанню якості життя всіх громадян.

Праці індійського економіста Амартії Сена є ключовими у розумінні та оцінці якості життя населення. Зокрема, його внесок у розробку Індексу людського розвитку (ІЛР) став основою для оцінювання добробуту громадян та ефективності бюджетної політики держав.

У 1990 році ООН запровадила ІЛР як комплексний показник, що включає три основні компоненти: очікувану тривалість життя, рівень освіти та рівень матеріального добробуту, оцінений через ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності. Цей індекс став базою для щорічних звітів ООН, які аналізують прогрес держав у забезпеченні добробуту населення.

Станом на 2019 рік Україна посідала 88 місце серед 189 країн світу, входячи до категорії країн із високим ІЛР. Проте результати сусідніх країн значно кращі: Росія – 49 місце, Білорусь – 50, Румунія – 52, Польща – 32,

Словаччина – 36²¹. Це свідчить про те, що бюджетна політика України потребує адаптації для забезпечення кращих соціальних показників.

Індекс людського розвитку не є ідеальним інструментом, адже він не враховує багато специфічних показників, таких як рівень гендерної рівності чи екологічні умови. Проте цей індекс надає базову основу для аналізу, яку потрібно комбінувати з іншими індикаторами для створення системного підходу до оцінювання якості життя.

У сучасному світі, орієнтованому на неокапіталістичну модель, люди потребують підтримки у вигляді соціального демпфера, який убезпечить їх від ризиків матеріальних втрат. Ефективна бюджетна політика передбачає створення механізмів захисту громадян у кризових ситуаціях.

Прикладом такої політики є суверенні фонди, які функціонують у багатьох країнах для підтримки економіки під час криз. Один із найбільш показових прикладів — Нафтовий фонд Норвегії, який у 2017 році досяг обсягу в 1 трильйон доларів. Цей фонд забезпечує громадян фінансовою підтримкою у кризові часи, виступаючи своєрідним "гарантом" стабільності. На кожного громадянина Норвегії у 2017 році припадало 195.000 доларів, що підкреслює ефективність такої бюджетної політики²².

Подібні фонди можуть компенсувати витрати на медичні послуги, підтримувати громадян, які втратили роботу, або фінансувати інші соціальні потреби. В Україні створення аналогічного інструменту могло б стати важливим кроком у забезпеченні соціальної рівності та якості життя. Це сприяло б зміцненню соціального захисту та зменшенню економічної вразливості населення.

Також необхідно звернути увагу на концепцію безумовного базового доходу (Universal Basic Income – UBI), яка має безпосереднє відношення до реалізації бюджетної політики в контексті забезпечення соціальної рівності. Ця система передбачає регулярні виплати громадянам незалежно від їхнього

---

²¹ Програма розвитку ООН. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік. — Нью-Йорк : ПРООН, 2019. — 366 с. Електронне джерело: <https://www.undp.org>

²² Нафтогазовий фонд Норвегії досяг позначки в 1 трильйон доларів [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/09/19/629261/>.

статусу зайнятості чи інших соціальних критеріїв. Як зазначає Донна Лу у своїй роботі «Безумовний базовий дохід покращує зайнятість та добробут», такі виплати сприяють поліпшенню когнітивних функцій у людей, знижують рівень стресу та підвищують задоволення життям²³.

У багатьох країнах вже проведено експерименти з упровадження ББД. Наприклад, у Фінляндії в 2017–2018 роках було реалізовано програму, в рамках якої 2.000 осіб отримували щомісячні виплати в розмірі 560 євро протягом двох років. Метою цього експерименту було оцінити, як такі виплати впливають на поведінку людей. За підсумками дослідження встановлено, що ББД не стимулює пошук нової роботи, але значно покращує рівень суб'єктивного добробуту²⁴.

Однак не всі країни готові прийняти цю ідею. Наприклад, у 2016 році швейцарські громадяни на референдумі відхилили пропозицію про впровадження безумовного базового доходу²⁵. Відомий економіст Фрідріх фон Хайек у своїй книзі «Право, законодавство і свобода» попереджав про ризики капіталістичної системи, де працівники, позбавлені фінансової стабільності, стають вразливими до маніпуляцій роботодавців²⁶. Запровадження ББД, за його думкою, може створити необхідну фінансову незалежність, яка дозволяє громадянам відмовлятися від неприйнятних умов праці.

Регулювання безумовного базового доходу є функцією держави, яка через інструменти бюджетної політики може ефективно забезпечувати реалізацію цієї концепції. У минулому підтримку надавали сім'я та релігійні інституції, але з розвитком урбанізації та мегаполісів ці механізми стали менш ефективними.

²³ Вітер Катерина. Безумовний базовий дохід – чи може він стати альтернативою різноманітним пільгам [Електронний ресурс] / Катерина М. Вітер // Інститут Просвіти. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.newscientist.com/article/2242937-universal-basic-income-seems-toimprove-employment-and-well-being/>.

²⁴ Швейцарці висловилися проти гарантованого доходу в 2,5 тис. франків [Електронний ресурс] // 24 Канал. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/chomu_shveytsartsi_na_referendumi_vidmovilisya_vid_darmovih_groshey_n693051.

²⁵ Право, законодавство і свобода: сучасне розуміння ліберальних принципів справедливості та політики / Фрідріх Август фон Гаяк ; пер. з англ. під ред. європейських експертів. — Лондон: Routledge, 1982. — 569 с.

²⁶ Швейцарці відхилили ідею безумовного базового доходу [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/попередній-підрахунок-більшість-швейцарців-проти-безумовного-базового-доходу/a-19307690>

Сучасна бюджетна політика здатна заповнити цей вакуум, створюючи умови для фінансової незалежності громадян.

Фрідріх фон Хайек також підкреслює важливість доступу кожної людини до ринку праці, але визнає, що будь-яка зміна місця проживання супроводжується економічними труднощами. Запровадження ББД допомагає мінімізувати ці ризики, забезпечуючи фінансову стабільність і підтримку громадянам у процесі адаптації до нових умов.

Крім того, концепція безумовного базового доходу сприяє зменшенню залежності індивідів від локальних соціальних груп, таких як сім'я. Наприклад, молоді люди, які раніше через фінансову нестабільність були змушені залишатися у батьківському домі, отримують можливість почати самостійне життя завдяки стабільним виплатам. Таким чином, безумовний базовий дохід виконує важливу роль у зміцненні соціальної рівності та підвищенні якості життя населення.

Попри всі теоретичні переваги концепції безумовного базового доходу (ББД), більшість громадян Швейцарії не підтримали цю ініціативу на референдумі 2016 року. Зокрема, 77% виборців проголосували проти запровадження щомісячного доходу у розмірі 2.500 доларів. Усі політичні партії Швейцарії, окрім «Зелених», виступили проти цієї пропозиції [27]²⁷. Їхні аргументи ґрунтувалися на традиційних економічних принципах, зокрема: «Кожен має працювати», «Зростання кількості мігрантів» та «Зниження рівня зайнятості населення». Серед ключових причин неприйняття ініціативи була також відсутність достатніх фінансових ресурсів у бюджеті для реалізації такого масштабного проєкту. Варто розуміти, що ББД не є додатковим соціальним інструментом, а має замінити більшість існуючих виплат і соціальних програм.

Особливу увагу необхідно звернути на трансформацію системи соціальних послуг, яка неминуче відбудеться за впровадження ББД. Наприклад,

---

²⁷ The happiness effect [Електронний ресурс] // Bulletin of the World Health Organization. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.who.int/bulletin/volumes/89/4/11-020411/en/>.

такі переваги, як безкоштовна освіта або транспорт для пенсіонерів, можуть стати частиною минулого. Замість цього нова система передбачає монетизацію всіх соціальних пільг, що дозволить громадянам самостійно розпоряджатися наданим капіталом. Це підхід, за якого держава перестає виконувати роль посередника в забезпеченні конкретних послуг, натомість надаючи ресурси для самостійного вирішення цих питань.

ББД може бути сприйнятий як революційний крок у бюджетній політиці, що перетворює традиційні соціальні механізми. Однак його реалізація потребує глибокого аналізу потенційних наслідків для економіки та суспільства. Наукові дискусії навколо цієї теми тривають, адже питання забезпечення соціальної рівності та зменшення рівня бідності залишається актуальним.

Україна, як соціально орієнтована держава, також має враховувати ці виклики. Конституція країни проголошує рівність прав усіх громадян, але нерівномірність можливостей для їх реалізації залишається значною проблемою. Наприклад, дитина з багаті родини має більше шансів на вступ до престижного університету, ніж дитина зі звичайної сім'ї. Завдання бюджетної політики полягає у створенні механізмів, які через фінансові інструменти та систему управління забезпечували б справедливі умови для всіх громадян. Це передбачає не лише перерозподіл ресурсів, а й розробку довгострокових стратегій, спрямованих на забезпечення рівності можливостей та підвищення якості життя населення.

2.2 Труднощі оцінювання якості життя у контексті бюджетного забезпечення сталого розвитку

Аналізуючи проблему якості життя, слід враховувати наукову дихотомію, що розглядає це явище з двох перспектив: суб'єктивної оцінки та об'єктивних факторів. Такий міждисциплінарний підхід включає психологічні, соціальні, матеріальні, фізичні та інші аспекти, формуючи складну концепцію, яка

залежить як від особистих відчуттів, так і від зовнішніх умов. Тому оцінки індивідуального добробуту є неоднозначними та варіюються залежно від контексту.

З об'єктивного боку, Всесвітня організація охорони здоров'я визначає шість основних чинників, що впливають на якість життя [27]:

- Фізичні;
- Психологічні;
- Ступінь незалежності;
- Соціальні аспекти;
- Екологічні умови;
- Духовність.

Кожен із цих факторів має власну деталізацію, але разом вони створюють міждисциплінарну основу для оцінювання добробуту населення. Одним із ключових аспектів є феномен «раптової бідності», що виникає через зовнішні кризи. Наприклад, анексія Криму у (2014 році) та війна на Донбасі призвели до появи приблизно (2 мільйонів) внутрішньо переміщених осіб, які втратили стабільність та матеріальну захищеність.

Станом на (2020 рік), за даними ресурсу NUMBEO, Україна характеризується «помірним рівнем» індексу якості життя [28]²⁸. Незважаючи на низьку купівельну спроможність і значне забруднення довкілля, вартість життя в Україні класифікується як «дуже низька», що є позитивним економічним фактором.

Для порівняння рівня купівельної спроможності з іншими країнами Східної Європи:

- Україна – [31,8%];
- Польща – [53,1%];
- Вірменія – [26,6%];
- Румунія – [47,7%];
- Угорщина – [49,1%];

---

²⁸ Quality of Life in Ukraine [Електронний ресурс] // NUMBEO. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.numbeo.com/quality-oflife/country_result.jsp?country=Ukraine.

- Чехія – [59,4%];
- Росія – [36,1%];
- Білорусь – [34,7%] [49].

Як видно з цих даних, більшість країн регіону мають показники, які перевищують українські, але загалом залишаються у межах категорії «низького рівня». Це свідчить про необхідність активізації бюджетної політики для підвищення якості життя громадян. Такий підхід передбачає спрямування ресурсів на покращення економічних показників, зменшення рівня бідності та створення умов для стабільного розвитку.

Серед українських міст, за даними NUMBEO, найвищий рівень якості життя демонструє Львів із показником у 119 балів. Інші великі міста, такі як Одеса (108 балів), Харків (108 балів) і Київ (107 балів), мають трохи нижчі показники. Якість життя у міських агломераціях значною мірою залежить від таких чинників, як транспортна доступність, кліматичні умови, час у заторах та інші аспекти, що впливають на географічну мобільність населення.

Втім, варто враховувати, що суб'єктивні оцінки нерідко переважають над економічними показниками. Наприклад, у міжнародному Індексі щастя (Нарру Planet Index – НРІ) 2006 року перше місце посіла країна Вануату, а у 2009 році лідером стала Коста-Ріка [29]²⁹. Досягнення цих позицій пояснюється не рівнем економічного добробуту, а релігійними переконаннями населення та їхніми суб'єктивними відчуттями якості життя.

За останніми даними Нарру Planet Index (НРІ) за березень 2020 року, Україна опинилася на 123 місці серед 153 країн. Попередній рік, 2019, відзначився ще нижчими показниками – 133 місце серед 156 країн світу [29]. Основними причинами такого низького рейтингу є тривалий збройний конфлікт на Сході країни, який значно знижує рівень фізичної безпеки громадян.

---

²⁹ Ángel Carrasco Campos. Quality of Life, Well-Being and Social Policies in European Countries [Електронний ресурс] / Ángel Carrasco Campos, Almudena Moreno, Luis Carlos Martínez // INTECHOPEN. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.intechopen.com/books/quality-of-life-and-quality-of-life-well-being-and-social-policies-in-european-countries1>.

Однак, цікавим прикладом є Ізраїль, що, незважаючи на тривалий конфліктний стан, посів 11 сходинку у тому ж рейтингу. Це свідчить про те, що відчуття безпеки населення визначається не лише фізичними загрозами, а й рівнем економічної стабільності та соціальних гарантій. Для України це є важливим індикатором, що вказує на необхідність інтеграції бюджетної політики, орієнтованої на забезпечення соціальної рівності та покращення умов життя громадян.

Отже, якість життя визначається не лише економічними показниками, а й суб'єктивними факторами, такими як релігійні переконання, культурні традиції та виховання. Це підтверджують високі позиції у міжнародних рейтингах таких країн, як Гватемала (29 місце) та Косово (35 місце).

Якість життя – це багатогранний показник, який вимагає системного та комплексного підходу для його оцінки та покращення. Соціальна політика виступає набором інструментів, спрямованих на врегулювання суспільних проблем, проте її ефективність має свої межі. Соціальна політика не є універсальним рішенням для радикального поліпшення економічних умов, адже в умовах сучасного неокapіталізму соціальні розриви між різними групами населення залишаються значними. Ці диспропорції потребують активного залучення інструментів соціальної політики. Водночас варто пам'ятати, що надмірне втручання держави у цей процес може призвести до зниження загального рівня задоволення населення.

Ліберальна ідеологія, що базується на принципах свободи вибору та самореалізації, стверджує, що соціальне розшарування є природною ціною за збереження ліберальних цінностей. Натомість прихильники соціально орієнтованої політики наголошують на необхідності боротьби з нерівністю через перерозподіл ресурсів і створення механізмів підтримки вразливих верств населення. У цьому контексті виникає запитання: чи можна ототожнювати поняття «соціальність» і «соціалізм»?

Для глибшого аналізу звернемося до визначення, наведеного у «Радянській енциклопедії» (1974 року), що акцентує на їх відмінностях. Соціальність розглядається як прагнення до рівності можливостей та

справедливого перерозподілу, тоді як соціалізм характеризується централізованим управлінням і прагненням до усунення приватної власності. Ця різниця у підходах демонструє, що соціальна політика може інтегрувати елементи обох концепцій, адаптуючись до викликів сучасності:

*Соціалістична держава – це організація політичної влади трудящих на чолі з робітничим класом, головне знаряддя захисту революцій. завоювань, творчого перетворення економічного і духовного життя суспільства з метою побудови комунізму. Виникає в результаті перемоги соціалістичної революції*³⁰

Отже, можна дійти висновку, що соціалістична держава є початковим етапом у процесі переходу до комунізму, в якому закладаються основи для його можливого втілення у майбутньому. У такій державі провідну роль відіграє робітничий клас, що займає домінуючу позицію серед інших верств населення. Водночас важливо зазначити, що універсального визначення терміна «соціалістична держава» не існує, і його інтерпретація залежить від політичного контексту. Наприклад, класичні марксистки мають одне розуміння, тоді як леніністи чи маоїсти пропонують зовсім інші трактування. Простіше кажучи, соціалізм є базисом для комунізму та основою планової економіки, характерної для Радянського Союзу. У межах соціалістичної моделі значна частина ринкових активів перебуває в комунальній або державній власності. Найпоширенішим видом підприємництва, дозволеним у такій системі, є кооперативи.

Цікавим аспектом є те, що термін «соціалістична республіка» не завжди використовується. Натомість можуть застосовуватися інші поняття, такі як «робітнича держава» тощо. Крім того, спроби поєднати соціалізм і лібералізм у формі «соціалістичного лібералізму» виявляються практично неможливими через фундаментальну антонімічність цих концепцій. Лібералізм проголошує свободу як одну з ключових цінностей, тоді як у соціалістичній системі домінує робітничий клас, що обмежує повний спектр свобод і прав. Як зазначав Фрідріх

³⁰ Держава соціальна // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015

фон Гаек: «Соціалісти кажуть, що вони мають свободу, але цієї свободи недостатньо, щоб купити товари першої необхідності».

Незважаючи на це, існує інша концепція — соціал-лібералізм, яка є менш суперечливою за своєю суттю. Соціальна держава, на відміну від соціалістичної, не надає переваг жодній соціальній групі чи класу, а спрямована на забезпечення соціальної справедливості для всіх громадян. Головною відмінністю між соціалістичною та соціальною державою є те, що остання не має ідеологічної орієнтації на побудову комунізму. Соціальна держава не є проміжним етапом у рамках ідеологічної еволюції, а радше виступає механізмом забезпечення рівності та справедливості у соціально неоднорідному суспільстві.

З огляду на це, доцільно звернутися до пошуку узгодженого визначення терміна «соціальна держава»:

«Соціална держава— це соціально орієнтована держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які потрапили у важку життєву ситуацію» [31]³¹.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що сучасна держава спрямовує свої зусилля на забезпечення рівності та справедливості для всіх громадян, а не на підтримку привілеїв окремого класу чи групи. Варто зазначити, що сьогодні більшість країн світу ідентифікують себе як соціальні, тоді як соціалістичними залишаються лише кілька: Нікарагуа, Болівія, Венесуела, Лаос, КНР та В'єтнам. Це свідчить про зниження популярності ідей соціалізму, особливо у порівнянні з 20 століттям, коли комуністичні революції та пов'язані з ними ідеології активно розвивалися. У багатьох країнах світу комунізм, як і фашизм, сьогодні є забороненим на рівні політичних ідеологій.

Комунізм займає ультраліву позицію на ідеологічній шкалі, тоді як фашизм — ультраправу. Хоча ці ідеології видаються протилежними, «теорія

---

³¹ Encel, Frédéric; Thual, François (2004-11-13). United States-Israel: A friendship that needs to be demystified Le Figaro (Архів оригіналу за 2007-09-30). Процитовано 2019-24-11

підкови» Жана Фея³² демонструє, що між ними існують певні схожості. Зокрема, обидві системи базуються на авторитаризмі, централізації влади та обмеженні громадянських прав. Це ускладнює визначення політичної орієнтації деяких країн, таких як Північна Корея. Наприклад, ідеологія «Чучхе» і ксенофобські настрої свідчать про схильність до ультраправої моделі, тоді як офіційно країна проголошує соціалістичні принципи. За «теорією підкови» Жана Фея, ультраправі та ультраліві ідеології, хоча й займають різні кінці спектру, мають спільні риси, такі як централізоване управління та культ лідера.

Таким чином, соціальність і соціалізм — це два принципово різні поняття. Соціалізм, попри його спільні риси з соціальними ідеями, сприймається сьогодні як релікт старих економічних моделей. Поширення ідей соціальної держави значною мірою було зумовлено наслідками Другої світової війни, коли суспільства потребували активної участі держави у відновленні своїх економік і соціальної інфраструктури. У післявоєнний період відновлення гуманістичних цінностей збіглося із прагненням до забезпечення свободи, рівності та плюралізму, що сприяло утвердженню концепції соціальної держави.

Питання вимірювання якості життя залишається складним і багатогранним. У своїй роботі «Якість життя: проблеми виміру» Біктімірова З.З. підкреслює, що основна складність визначення добробуту полягає у широті охоплення різних компонентів і у важливості, яку надають суб'єктивній оцінці людини щодо її власного добробуту.

Американський економіст Річард Істерлін зробив значний внесок у дослідження якості життя, зокрема у своїй статті «Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence»³³. У цій роботі він зазначив, що рівень щастя американців не зростає пропорційно до збільшення їхніх

---

³² Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту [Електронний ресурс] // аналітичний центр "CEDOS". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialna-spravedlyvist-i-koronavirusanaliz-naslidkiv-dlia-dobrobutu>.

³³ Easterlin R. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence / Richard A. Easterlin // Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz / Eds. P. A. David and M. W. Reder. — New York : Academic Press, 1974. — С. 89–125.

доходів. Істерлін аналізував період з 1946 по 1971 роки, протягом якого економіка США виросла втричі, однак рівень щастя населення залишався на одному рівні. Основний висновок дослідження полягав у тому, що люди прагнуть бути заможнішими за своє оточення, а не просто мати високий рівень доходу.

Його ідеї стали базисом для подальших досліджень у сфері соціального добробуту, проте у 2008 році їх піддали критиці. Економісти Бетсі Стівенсон і Джастін Вулферс зазначили, що обраний часовий проміжок є недостатньо репрезентативним для об'єктивної оцінки індексу щастя. Їхні зауваження вкотре підкреслили складність вимірювання таких понять, як щастя, соціальний добробут та матеріальна забезпеченість. Це свідчить про багатогранність і багаторівневість категорій якості життя, які потребують комплексного підходу до аналізу.

2.3 Вплив бюджетної політики на якість життя в умовах пандемії

Англійський учений Томас Мальтус у XVIII столітті стверджував, що чисельність населення залежить від трьох ключових регуляторів: воєн, епідемій і голоду. Ці чинники впливають на соціальну нерівність, зменшення рівня матеріальної забезпеченості населення та рівень смертності. У 2020 році світ зіткнувся з новим глобальним викликом — пандемією коронавірусу SARS-CoV-2, яка за короткий час поширилася по всьому світу. Особливістю цього вірусу була висока здатність до передачі між людьми, що суттєво відрізняло його від попередніх штамів, таких як пташиний грип, поширення якого можливе лише через контакт із зараженими тваринами. Ця характеристика призвела до масштабної ізоляції, закриття місць масового скупчення людей та формування нових соціальних бар'єрів.

За концепцією Мальтуса, глобальна мобільність населення не була передбачена природними умовами. Наприклад, тварини, інфіковані захворюванням, через свої фізіологічні обмеження не здатні поширити його на глобальному рівні. Однак сучасні технології дозволяють людям подорожувати у будь-яку точку світу всього за добу, що спричиняє стрімке поширення інфекцій.

У 2020 році саме ця мобільність стала каталізатором швидкого переходу від статусу «епідемія» до «пандемія».

Обмеження міжособистісних контактів призвело до міжгалузевої фінансової кризи. У звичайних умовах, під час економічного спаду, держава може застосовувати кейнсіанські інструменти, такі як пряме фінансування для стимулювання попиту. Наприклад, надання кожному громадянину додаткових \$200 стимулює споживчі витрати, підтримуючи економічну активність у різних галузях. Проте у кризі 2020 року звичні інструменти виявилися малоефективними, оскільки робота багатьох секторів, зокрема ресторанного бізнесу та кінотеатрів, була обмежена. Це спричинило кризи в окремих галузях, які призвели до масового безробіття, особливо в таких секторах, як авіаперевезення.

Зупинка окремих галузей економіки має тривалі наслідки, зокрема для таких професій, як пілоти, які стають непотрібними на ринку праці. Це призводить до посилення конкуренції за робочі місця та збільшення рівня безробіття. Держави змушені субсидіювати як громадян, так і бізнес, що суперечить принципам вільного ринку. Кризова ситуація вимагала активного державного втручання навіть у країнах із різними економічними моделями, включаючи лібертаріанські підходи та соціальний консерватизм.

Аналітичний центр «CEDOS» дослідив соціальну політику України в умовах пандемії. У звіті визначено два основні підходи до соціальної підтримки: адресний і універсальний³⁴. Через економічні обмеження Україна обрала адресну допомогу. 17 березня 2020 року Верховна Рада прийняла закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19» [35]³⁵, що передбачав зміни в бюджетних і соціальних програмах.

---

³⁴ Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту [Електронний ресурс] // аналітичний центр "CEDOS". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialna-spravedlyvist-i-koronavirusanaliz-naslidkiv-dlia-dobrobutu>.

³⁵ Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) [Електронний ресурс] // (Відомості Верховної

Згідно з пунктом 1, частини 1 Прикінцевих положень цього закону, роботодавці отримали право, не змінюючи трудового договору, переводити працівників, зокрема державних службовців, на дистанційну форму роботи. Відповідно до пункту 4, частини 3 Прикінцевих положень, суб'єкти господарювання не могли нараховувати пеню та штрафи за несвоєчасну оплату комунальних послуг під час карантину та ще 30 днів після його завершення. Кабінет Міністрів, згідно з пунктом 2, частини 5 цього закону, отримав повноваження на встановлення доплат для працівників, які забезпечують життєдіяльність населення. Також уряд вніс зміни до митного законодавства, спрощуючи ввезення лікарських засобів та медичних товарів.

Кабінет Міністрів України відіграв центральну роль у реалізації зазначених заходів, зокрема регулював ціни на медикаменти, що відображало адміністративний підхід до економічного управління в кризових умовах.

Під час пандемії COVID-19 уряди багатьох країн взяли на себе додаткові повноваження, виступаючи страхувальниками економічних і соціальних ризиків. Наприклад, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан отримав надзвичайні повноваження, що дозволяли йому скасовувати закони, посилаючись на загрозу пандемії [36]³⁶. Це викликало критику з боку Європейського Союзу через можливі ризики узурпації влади, оскільки партія «Фідес» здобула повний контроль. Угорщина функціонувала за цією моделлю до липня 2020 року, коли парламент скасував надзвичайні повноваження.

Таким чином, у періоди масштабних криз, таких як війни, голод чи пандемії, держава бере на себе провідну роль у реалізації соціальної політики та забезпеченні рівних умов для громадян. Подібні катаклізми мають потенціал

Ради України (ВВР), 2020, № 16, ст.100). – 2020. – Режим доступу до ресурсу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>.

³⁶ Az Országgyűlés elfogadta a koronavírus-törvényt, itt vannak a részletek [Електронний ресурс] // ORIGO. – 2020.
– Режим доступу до ресурсу:
<https://www.origo.hu/itthon/20200330-a-parlament-elfogadta-a-vedekezesrolszolo-torvenyt.html>.

руйнувати принципи рівності та соціальної єдності, тому саме держава повинна виступати гарантом стабільності та справедливості.

Під час криз демократичні механізми часто стикаються з труднощами через складність системи стримувань і противаг, що сповільнює ухвалення важливих рішень. У таких умовах уряди отримують надзвичайні повноваження, які дають змогу швидко реагувати на виклики та запроваджувати необхідні заходи для захисту суспільства. Попри тимчасову централізацію влади, ці дії спрямовані на збереження суспільної стабільності, яка залишається ключовою цінністю демократичної держави.

РОЗДІЛ 3

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

3.1 Актуальні проблеми та перспективи вдосконалення бюджетної політики в Україні

Інструменти бюджетної політики України є багатограними, проте цілісна і ефективна модель, яка відповідала б потребам сучасного суспільства, досі не сформована. З початку 90-х років Україна проводить бюджетну політику, яка має ознаки консервативної східноєвропейської моделі з елементами

пострадянської системи. Значна частина необхідних реформ у цій сфері так і не була впроваджена. Наприклад, Кодекс законів про працю, прийнятий у 1971 році, залишається основним нормативно-правовим актом, хоча його положення суттєво застаріли і ґрунтуються на радянській пандектній системі [37]³⁷. Попри те, що цей документ зазнав певних змін після здобуття незалежності, його базові принципи потребують перегляду та заміни. Подібна ситуація спостерігається і з Житловим Кодексом 1983 року [38]³⁸. Застарілі норми створюють накопичення нормативно-правових актів, що ускладнює ефективне регулювання бюджетної політики.

Згідно з рейтингом американського видання «U.S.News», у 2021 році Україна посіла 68 місце серед найкращих країн світу [39]³⁹. Основною сильною стороною країни було визначено стан армії, яка забезпечує фізичну безпеку громадян. Однак для досягнення більш високого рівня якості життя необхідно зосередитися на ключових аспектах соціально-економічної політики. Згідно з методологією Economist Intelligence Unit, якість життя оцінюється за такими показниками ⁴⁰:

1. Матеріально-побутові умови
2. Продуктивна активність
3. Здоров'я
4. Освіта
5. Дозвілля
6. Економічна та фізична безпека
7. Природа та навколишнє середовище

---

³⁷ Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. Соціальна і гуманітарна політика [Електронний ресурс] / Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади // Міністерство соціальної політики України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/catalog/ministerstvo-sotsialnoi-politiki-ukraini>

³⁸ Житловий Кодекс Української РСР [Електронний ресурс] // (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, Додаток до № 28, ст.573). – 1983. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>

³⁹ вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. – К.: 2013

⁴⁰ Economist Intelligence Unit. Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Ukraine / The Economist Intelligence Unit. — London : The Economist Group, 2023. — 80 с. — Режим доступу: <https://www.eiu.com>.

Матеріально-побутові умови є важливою складовою, де бюджетна політика відіграє ключову роль. Наприклад, стаття 12 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачає виплату 41280 гривень при народженні дитини, яка надається протягом 36 місяців. Ця фінансова підтримка спрямована на забезпечення соціальної справедливості та стимулювання народжуваності. Окрім цього, самотні матері та діти з вадами здоров'я отримують додаткову державну допомогу відповідно до статей 182 та 185 цього ж закону [41]⁴¹.

Ще одним аспектом є підтримка сімей через механізми декретної відпустки. Стаття 179 Кодексу законів про працю гарантує жінкам оплачувану відпустку тривалістю понад 140 днів, з яких 70 днів передбачено до пологів і 56 після. У разі народження двох або більше дітей тривалість післяпологової відпустки збільшується до 70 днів. Також передбачено право на відпустку для догляду за дитиною до трьох років із виплатою відповідної допомоги. Ці положення спрямовані на створення умов для виховання дітей та забезпечення соціального захисту сімей.

Окрім того, законодавство гарантує збереження робочого місця для жінок, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами. Це забезпечує їм можливість повернення на ринок праці після закінчення декрету, сприяючи рівності можливостей у сфері працевлаштування. Такі механізми демонструють важливість бюджетної політики як інструмента підтримки соціальної рівності та стабільності в суспільстві.

*«Відпустки для догляду за дитиною, передбачені частинами третьою, четвертою та шостою цієї статті, можуть бути використані повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною»*⁴²

Подібні законодавчі положення надають членам сім'ї першої черги, відповідно до Цивільного кодексу України, можливість скористатися правом на

⁴¹ Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.

⁴² Кодекс законів про працю України: Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

відпустку, пов'язану з народженням дитини. Це сприяє розширенню варіантів вибору серед суб'єктів цих правовідносин і забезпечує рівні можливості для догляду за дитиною.

Інструменти бюджетної політики, спрямовані на забезпечення матеріально-побутових умов громадян, знайшли відображення в положеннях Закону України «Про іпотеку» 2003 року⁴³. Проте, крім нормативного регулювання, держава застосовує й практичні механізми для вирішення житлового питання. У 2019 році в Україні діяла програма «Доступне житло», яка отримала фінансування у розмірі близько 100 мільйонів гривень. Ця ініціатива передбачала черги на отримання житла з низькими ставками кредитування для молодих сімей, вік яких не перевищує 35 років. Пріоритетність отримання житла регламентовано наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 26 жовтня 2005 року № 2488⁴⁴.

Попри важливість подібних програм, їх масштаби залишаються обмеженими, і через високу конкуренцію лише невеликий відсоток сімей отримує можливість скористатися пільговими умовами. Ця ситуація свідчить про необхідність суттєвого збільшення фінансування та оптимізації механізмів реалізації програм доступного житла.

Ще однією проблемою, яка впливає на ефективність бюджетної політики у соціальній сфері, є корупція, що проникає в механізми реалізації соціальних програм. Значна частина коштів може бути втрачена на етапах бюрократичного адміністрування, що знижує рівень довіри до державних інструментів соціальної підтримки. У результаті, законодавчо прописані механізми часто залишаються нереалізованими або виконуються частково, що зводить соціальну політику до імітації реальних дій.

Для подолання цих викликів потрібне вдосконалення системи адміністрування бюджетних ресурсів, прозорості їх використання та ефективного контролю на всіх етапах реалізації програм. Це дозволить

---

⁴³ Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38. — Ст. 313.

⁴⁴ Про затвердження Інструкції з організації та проведення заходів у сфері сімейної, молодіжної та дитячої політики: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України від 26.10.2005 № 2488. — Офіційний вісник України. — 2005. — № 45. — Ст. 3123.

збільшити доступність соціальних гарантій і підвищити рівень довіри громадян до державної бюджетної політики.

Наступний компонент методології Economist Intelligence Unit, який використовується для визначення якості життя, — це продуктивна активність. Її нерідко ототожнюють із зайнятістю, хоча вона охоплює також інші показники. Держава, виконуючи регуляторні функції, значною мірою впливає саме на рівень зайнятості, який є одним із ключових елементів загальної продуктивності.

Різні країни світу використовують різноманітні моделі соціальної політики для підтримки зайнятості та продуктивності. Зокрема, скандинавська модель передбачає високий рівень підтримки для безробітних громадян. Наприклад, у 2020 році Данія забезпечувала щомісячну допомогу безробітним у розмірі 1.800 євро, а Норвегія — 1.500 євро. Водночас в Україні, відповідно до частини 1 статті 22 Закону України «Про загальнообов’язкове державне страхування», розмір виплат визначається Кабінетом Міністрів⁴⁵. У 2020 році мінімальний розмір виплат по безробіттю складав лише близько 17 євро.

Такі дані демонструють суттєві відмінності між підходами до соціальної політики в Україні та скандинавських країнах. Попри офіційне декларування Україною статусу соціальної держави, реальний стан виплат по безробіттю свідчить про її орієнтацію на модель, яка більше відповідає принципам неокapіталістичного підходу.

Це вказує на необхідність перегляду бюджетної політики в напрямку посилення соціальної підтримки населення, особливо у кризові періоди. Високі соціальні стандарти скандинавських країн можуть бути прикладом для адаптації подібних механізмів у межах українського бюджетного регулювання. Це допоможе не лише підвищити рівень продуктивності, а й зміцнити соціальну рівність і довіру громадян до держави.

Класичний лібералізм наголошує, що нерівність є своєрідною платою за свободу. Прихильники цієї ідеології виступають за мінімальне втручання

---

⁴⁵ Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV (стаття 22) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 46-47. — Ст. 403.

держави у питання безробіття, оскільки вважають, що надмірна державна участь може призвести до створення роздутого бюрократичного апарату, що обмежує особисту свободу. Однак пандемія COVID-19 виявила слабкі сторони такого підходу, зокрема, критично низький рівень виплат по безробіттю в Україні.

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки рівень безробіття під час карантину зріс із 3% до 14%⁴⁶. Експерти прогнозували, що цей показник може досягти 25%, тобто кожен четвертий американець залишиться без роботи. У відповідь на цю кризу багато держав Європи та Північної Америки впровадили разові гранти як універсальну форму матеріальної допомоги. Такі заходи були спрямовані на створення штучного попиту, що мало зберегти робочі місця.

У кризових ситуаціях держава зазвичай використовує механізм фіскального мультиплікатора. Згідно з цією концепцією, збереження одного робочого місця коштує значно дешевше (1–2 долари), ніж створення нового (до 10 доларів). Тому уряди надають перевагу фінансовій стимуляції економіки, спрямовуючи ресурси на підтримку існуючих робочих місць.

Один із ключових заходів у боротьбі з кризою — зниження відсоткових ставок Центральними банками, іноді до рівнів, нижчих за індекс інфляції. Такий крок стимулює громадян витратити кошти, оскільки зберігання грошей на депозитах чи вдома стає економічно не вигідним. Як наслідок, збільшуються споживчі витрати, що сприяє поступовому відновленню економічного зростання.

Цей підхід демонструє, що навіть у державах із традиційно низьким рівнем втручання в економіку, таких як США, кризи змушують уряди переглядати свої принципи, впроваджуючи активні фіскальні інструменти для підтримки соціальної стабільності. Для України такі заходи можуть слугувати прикладом, адже вдосконалення бюджетної політики є ключовим фактором у становленні соціальної держави.

---

⁴⁶ Monthly unemployment rate in the United States from August 2019 to August 2020 [Електронний ресурс] // STATISTA. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/273909/seasonally-adjusted-monthlyunemployment-rate-in-the-us/>.

Водночас слабкість економіки в умовах кризи значно обмежує можливість держави здійснювати деякі соціальні виплати. Наприклад, у США радник президента Дональда Трампа, Ларрі Кудлоу, заявив, що з липня 2020 року виплати по безробіттю припиняються. Цей крок був спрямований на стимулювання громадян до активнішого пошуку нових робочих місць, які вдалося зберегти завдяки впровадженню разових грантів⁴⁷.

На мою думку, така стратегія є прикладом того, як державна політика може ефективно зберігати робочі місця у період пандемії COVID-19, забезпечуючи підтримку економіки та стимулюючи активність громадян.

Одним із найважливіших завдань держави залишається захист здоров'я своїх громадян. Відповідно до статті 3 Конституції України, життя та здоров'я людей визнаються найвищими соціальними цінностями⁴⁸. У цьому контексті бюджетна політика відіграє вирішальну роль у фінансуванні та забезпеченні функціонування системи охорони здоров'я.

В Україні близько 90% медичних закладів перебувають у підпорядкуванні Міністерства охорони здоров'я, що свідчить про домінування державного сектора у наданні медичних послуг. Частка приватного сектора становить лише 10% [49]⁴⁹. Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), існують три основні моделі медичних систем: державна, страхова та приватна. В Україні найбільш поширеною є державна модель, яка базується на принципах «моделі Семашко».

У період з 2012 по 2017 роки середній рівень видатків на охорону здоров'я в Україні складав 7,7% ВВП на рік. З цієї суми 4,1% фінансувалося з державного бюджету, а 3,6% — із приватного сектора, переважно домогосподарств [49]. Для порівняння, у країнах Європи аналогічний показник

---

⁴⁷ Виплати по безробіттю у зв'язку з коронавірусом у США припиняться наприкінці липня – Кудлоу [Електронний ресурс] // ВА. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainian.voanews.com/a/kudlow-vyplatybezrobitnym/5462330.html>.

⁴⁸ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

⁴⁹ МОЗ України: Що було, є і буде [Електронний ресурс] // Міністерство охорони здоров'я. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://moz.gov.ua/uploads/2/13773-transition_book_healthcare.pdf.

варіюється на рівні 9–9,5% ВВП. Однак рівень розвитку медицини безпосередньо залежить від фінансової спроможності держави, яка визначається обсягом бюджету, видатками на медицину та чисельністю населення.

Впровадження ефективної бюджетної політики є основним інструментом для підтримки медичних установ, забезпечення доступу до якісних медичних послуг та підвищення рівня здоров'я населення. У таких умовах пріоритетним завданням держави є вдосконалення механізмів фінансування, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я як фундаментального елемента соціальної політики.

Для оцінки рівня медицини часто використовується показник витрат на одну особу. Згідно з даними ВООЗ, рейтинг витрат на охорону здоров'я в доларах на одну особу виглядає наступним чином ⁵⁰:

1. Швейцарія – 9818
2. США – 9536
3. Норвегія – 7464
4. Люксембург – 6236
5. Швеція – 5600
6. Україна – 125

Ще одним важливим критерієм є частка ВВП, яка спрямовується на охорону здоров'я. У рейтингу ВООЗ за 2017 рік дані виглядають так [50]:

1. Тувалу – 17,1%
2. США – 17,1%
3. Маршалові острови – 16,4%
4. Сьєра-Леоне – 13,4%
5. Мікронезія – 12,4%
6. Україна – 7%

---

⁵⁰ Витрати країн на охорону здоров'я на душу населення [Електронний ресурс] // Всесвітня організація охорони здоров'я. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://nonews.co/directory/lists/countries/health-expenditure-capita>.

Ці дані свідчать про суттєві відмінності у рівнях фінансування охорони здоров'я в Україні порівняно з розвиненими країнами. Розвиток медицини, як і інших соціальних інститутів, залежить від обсягів бюджетного фінансування, що є основою для забезпечення якісного медичного обслуговування населення.

Держава також відіграє важливу роль у підтримці рівня дозвілля та стану навколишнього середовища, які є завершальними компонентами якості життя. У цьому контексті держава має створювати умови, які сприятимуть культурному, фізичному та соціальному розвитку громадян.

Дозвілля, як важливий соціальний феномен, визначається як «свобода від обов'язків, що дозволяє обирати спосіб проведення часу». Його якість має прямий вплив на соціальну інтеграцію, психологічний стан та загальний добробут громадян. Інвестиції держави у спортивну інфраструктуру, культурні заклади та рекреаційні зони сприяють підвищенню якості дозвілля, що є вагомим фактором забезпечення соціальної стабільності.

Бюджетна політика відіграє ключову роль у фінансуванні та розвитку цих сфер. Збільшення витрат на дозвілля та охорону навколишнього середовища не лише сприяє зростанню якості життя, а й підвищує рівень соціального капіталу, що є основою для сталого розвитку соціальної держави.

Щодо навколишнього середовища, якість життя нерозривно пов'язана з екологічними показниками. Забруднення повітря, води та ґрунтів має прямий вплив на здоров'я громадян і загальну соціальну стабільність. Згідно з індексом екологічної ефективності (Environmental Performance Index), у 2020 році Україна займала 60 місце серед 180 країн світу [51]⁵¹. Основними екологічними викликами залишаються високий рівень забруднення повітря, недостатнє очищення водних ресурсів і слабке управління відходами.

З огляду на це, держава має посилити екологічну складову бюджетної політики через впровадження таких ініціатив:

---

⁵¹ Соціальні нерівності, ризики навколишнього середовища та здоров'я // Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України ДНУ «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» ДУ. - 2013. – С. 6.

- Розширення використання відновлюваних джерел енергії, що зменшить залежність від традиційних видів палива та знизить рівень викидів.
- Інвестиції у зменшення промислових викидів, які є основним джерелом забруднення.
- Посилення контролю за використанням природних ресурсів, щоб уникнути їх виснаження і сприяти сталому розвитку.

Екологічна безпека, поряд із забезпеченням якісного дозвілля, є важливими елементами соціальної політики, спрямованої на формування гармонійного суспільства. Дозвілля можна визначити як свободу від обов'язків, що надає громадянам можливість вибору способу проведення часу. Це забезпечує соціальну інтеграцію, підтримує психологічний добробут і сприяє фізичному здоров'ю.

Окрім цього, соціальна безпека як складова державної політики повинна гарантувати захист громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз. Відповідно до визначення, «соціальна безпека» — це стан суспільства, за якого держава забезпечує захист інтересів громадян, суспільства та держави через систему соціальних, економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів

Для забезпечення соціальної безпеки Україна керується низкою нормативно-правових актів, серед яких:

- Закон України «Про національну безпеку».
- Закон України «Про демократичний та цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави».
- Закон України «Про судоустрій та статус суддів».
- Кодекс України про адміністративні правопорушення.
- Кримінальний кодекс України.

Таким чином, інтеграція екологічних ініціатив та забезпечення соціальної безпеки є важливими складовими бюджетної політики, що сприяє формуванню стійкої соціальної держави, яка гарантує своїм громадянам високий рівень життя.

Ця дефініція акцентує увагу на тому, що соціальна безпека охоплює не лише фізичний захист громадян, але й забезпечення їхніх соціальних прав, економічних інтересів і політичної стабільності. Держава відіграє провідну роль у підтриманні такого стану, використовуючи механізми своїх інституцій, включаючи правоохоронні органи, судову систему, соціальні служби та законодавчі ініціативи.

Основні компоненти соціальної безпеки:

1. Фізична безпека: забезпечення захисту громадян від злочинності, насильства та терористичних загроз.
2. Економічна безпека: створення умов для стабільного рівня життя населення та мінімізація ризиків економічних криз.
3. Соціальна стабільність: зменшення рівня соціальної нерівності, доступність базових послуг і підтримка соціально вразливих категорій.
4. Політична безпека: забезпечення функціонування демократичних інститутів, дотримання верховенства права та запобігання узурпації влади.

Держава повинна забезпечити ефективні механізми, що дозволяють підтримувати соціальну безпеку, оскільки лише в умовах безпеки можливий сталий розвиток суспільства.

Доктор філософських наук Віталій Скуратівський та аспірантка Олена Линдюк у своїй роботі зазначають, що соціальна безпека є ключовим поняттям у сучасній системі державного управління. Зокрема, автори визначають її як «стан суспільства, за якого забезпечується захист соціальних, економічних і політичних інтересів громадян за допомогою ефективного функціонування державних інституцій»:

«Вченими поняття "соціальна безпека" трактується по-різному: як стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз; стан і характеристика міри досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку соціальної системи, яке забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством політичних,

правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціальнопсихологічних заходів, які дають змогу зберегти існуючі в суспільстві конституційний устрій, соціальну стабільність, не допускаючи їх послаблення»⁵².

А відтак, можна дійти висновку, що запобігання ослабленню суспільно значущих інтересів громадян є фундаментальною складовою державної політики у сфері соціальної безпеки. У цьому контексті ключовим теоретичним викликом стає забезпечення економічної безпеки громадян.

Раніше було розглянуто концепцію загального добробуту та способи його досягнення, проте економічна безпека, яка гарантується державою, базується на інших основоположних принципах. Основними завданнями держави у цій сфері є недопущення бідності та її подолання. Для досягнення цього держава створює умови економічної свободи, зокрема через стимулювання підприємництва, залучення інвестицій та розвиток економічних інституцій. Це сприяє зміцненню середнього класу, який виступає важливим бар'єром для запобігання поширенню бідності.

Однак для розуміння реальної ситуації необхідно враховувати відсоткове співвідношення населення, яке проживає за межею бідності. За методологією Світового банку, межа бідності визначається як витрати на рівні 1,9 долара на день, тоді як ООН використовує індикатор у 1 долар на день. Ці методологічні підходи суттєво впливають на статистичні розбіжності.

Наприклад, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, рівень бідності в Україні у 2019 році становив 38,5% [53]⁵³. Прогноз економістів свідчив, що до кінця 2020 року цей показник міг зрости до 45%. Це вказує на неспроможність держави, як регулятора економічних процесів, ефективно протидіяти економічним викликам, що, у свою чергу, знижує купівельну спроможність населення.

---

⁵² Сергєєва Л. М., Собченко В. В. Формування механізмів державного управління у сфері забезпечення соціальної безпеки України на сучасному етапі // Теорія та практика державного управління. — 2019. — Вип. 4 (67). — С. 110–121.

⁵³ Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А. Якість життя населення України та перші наслідки війни: монографія / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2019. — 174 с.

Такий приріст рівня бідності на 8% за рік є критично високим показником, що потребує впровадження нових підходів до контролю інфляційних процесів. Недостатня економічна захищеність громадян негативно позначається на їхньому рівні життя, створюючи значні виклики для державної політики у сфері соціальної рівності.

У попередньому розділі було піднято питання про те, що рейтинг найщасливіших країн світу не завжди відповідає рівню їхнього економічного розвитку. Часто до цього переліку потрапляють країни з відносно низьким рівнем ВВП на душу населення, що викликає сумніви щодо того, чи є економічна захищеність головним фактором якості життя. Деякі суспільства демонструють, що моральні цінності або принципи аскетизму можуть створювати альтернативну систему пріоритетів.

Яскравим прикладом є Венесуела, яка у 2018 році мала астрономічно високий рівень інфляції — 1700000% [54]⁵⁴, тоді як в Україні цей показник становив лише 9,8%. Попри це, до економічної кризи 2016 року Венесуела займала 44 місце в рейтингу найщасливіших країн світу [83]. Однак, уже у 2019 році вона впала до 108 місця, що зафіксовано у звіті «Happiness Report 2019» [55]⁵⁵. Це свідчить про безпосередній зв'язок між економічними потрясіннями та зниженням рівня щастя. Стабільно низький рівень добробуту в таких країнах, як Коста-Ріка, що займає 12 місце у згаданому рейтингу, дозволяє людям адаптуватися до скромних умов. Натомість різкі економічні кризи, як у Венесуелі, ведуть до серйозного погіршення якості життя, яке складно компенсувати навіть за умови збереження моральних цінностей.

Цей феномен пояснюється теорією «Кривої Джеймса Девіса», яка стверджує, що найбільш імовірними періодами революцій та соціальних потрясінь є не часи абсолютної бідності, а моменти різкого економічного спаду

---

⁵⁴ Venezuela Inflation Rate [Електронний ресурс] // Trading Economics. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://tradingeconomics.com/venezuela/inflation-cpi>.

⁵⁵ World Happiness Report 2019 [Електронний ресурс] // Organization of United Nations. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://worldhappiness.report/ed/2019/>.

після періоду зростання [56]⁵⁶. Це підтверджує, що економічна стабільність є ключовою умовою для збереження якості життя та суспільної гармонії. Таким чином, держава, реалізуючи свою бюджетну політику, повинна орієнтуватися не лише на досягнення економічного зростання, але й на забезпечення стабільності, яка запобігатиме різким соціально-економічним потрясінням.

Дозвіллева діяльність та екологічний стан навколишнього середовища є важливими складовими якості життя. У контексті концепції поколінь прав людини, право на чисте та сприятливе навколишнє середовище відноситься до третього покоління прав. Це означає, що екологічні питання стають актуальними лише після задоволення базових потреб у безпеці та матеріальному забезпеченні.

Водночас екологічні умови мають прямий вплив на здоров'я населення. Українська дослідниця Н.О. Рингач у своїй статті виокремлює кілька ключових соціальних детермінант впливу екології на здоров'я населення [57]⁵⁷:

- Соціально незахищені верстви населення частіше проживають і працюють у менш сприятливих екологічних умовах.
- Рівень впливу екологічних факторів залежить від обізнаності громадян і їхнього ставлення до власного здоров'я.
- Представники вразливих груп мають гірший доступ до медичних послуг через географічну віддаленість або відсутність страхового покриття.

Низький рівень доходів зазвичай корелює з погіршеними житловими умовами, обмеженим доступом до якісної питної води та перенаселеністю. Такі обставини негативно впливають на стан здоров'я і якість життя загалом.

Теорія розбитих вікон Джеймса Вілсона підтверджує важливість порядку в навколишньому середовищі для формування соціальної поведінки. У Нью-Йорку 1980-х років, у межах цієї теорії, працівники метро щодня очищували вагони від графіті. Результатом стало зниження рівня вандалізму і злочинності,

⁵⁶ Selle, P. J-kurven til Davies. Når skjer revolusjoner? / I S. U. Larsen (Red.), *Teori og metoder i moderne statsvitenskap: Et første forsøk på teoretisk syntese* (s. 371–387). Oslo: Universitetsforlaget, 2009.

⁵⁷ Рингач Н.О. Соціально-економічні детермінанти здоров'я населення України: екологічний вимір // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. — 2015. — № 20. — С. 123–130.

що підкреслює значення догляду за середовищем для забезпечення громадського порядку⁵⁸.

Таким чином, держава, впроваджуючи екологічні програми та підтримуючи культурний розвиток, має створювати умови для гармонійного співіснування людини та навколишнього середовища, що є одним із ключових завдань бюджетної політики соціально орієнтованої держави.

А відтак, можна дійти висновку, що стан навколишнього середовища має безпосередній вплив на рівень соціальної захищеності громадян та ефективність системи охорони здоров'я. Ігнорування екологічних проблем може спричинити суттєве зниження якості життя населення, оскільки екологічні фактори створюють численні екстерналії, що позначаються на добробуті суспільства.

Якість життя не може оцінюватися виключно за об'єктивними критеріями, такими як рівень доходів чи доступність послуг. Вона формується в результаті взаємодії низки факторів — об'єктивних і суб'єктивних, які разом створюють повну картину соціального добробуту. У цьому контексті діяльність держави набуває важливого значення, адже її активна участь у впровадженні комплексних програм розвитку може суттєво впливати на загальний рівень життя. Концепція теорії «одного відсотка» демонструє, як послідовне поліпшення окремих сфер може призвести до значного прогресу загалом.

Українська соціальна політика має значний потенціал, однак її реалізація ускладнюється наявністю правових та адміністративних прогалин. Попри це, країна має розвинену інституційну базу та юридичні механізми, які можуть стати основою для формування ефективної соціальної політики. Поступове вдосконалення цих компонентів здатне забезпечити якісний розвиток соціальної держави та поліпшення якості життя громадян.

Практичний досвід свідчить, що радикальні реформи та інструменти тотального реінжинірингу нерідко не приносять очікуваних результатів у реаліях української держави. У зв'язку з цим оптимізація та поступові, ретельно

---

⁵⁸ Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly*, 249(3), 29–38.

сплановані зміни видаються найбільш ефективним підходом для вдосконалення соціальної політики. Такий поступовий підхід дозволяє мінімізувати ризики, враховувати наявні ресурси та забезпечувати стабільність у процесі реформування.

3.2 Реформа пенсійного забезпечення в Україні: роль бюджетної політики у забезпеченні соціального розвитку

Пенсіонери в Україні належать до найбільш уразливих соціальних груп у контексті матеріального забезпечення. Рівень пенсійних виплат станом на 2020 рік залишається низьким, що вимагає реформування системи пенсійного забезпечення шляхом оптимізації або докорінних змін. Сучасна модель пенсійного забезпечення почала формуватися у 2004 році з ухваленням Верховною Радою України Закону «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»⁵⁹ та Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення»⁶⁰. Ці нормативні акти стали основою для створення трірівневої системи пенсійного забезпечення, що включає солідарну систему, накопичувальну систему та недержавне пенсійне страхування.

Солідарна система функціонує за принципом міжпоколіннєвої підтримки: працюючі громадяни фінансують пенсійні виплати сучасним пенсіонерам, сподіваючись на аналогічну підтримку у майбутньому. Однак демографічні зміни, зокрема старіння населення, значно знижують ефективність цієї системи. За даними Державної служби статистики України, станом на 01 серпня 2020 року чисельність населення України становила 41,743,935 осіб. Для порівняння, у 2010 році цей показник дорівнював 45,850,918 осіб, а у 2003 році — 48,003,500 осіб⁶¹. Отже, за період із 2003 по 2020 роки населення країни скоротилося на 6,5 мільйонів осіб.

---

⁵⁹ Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 49–51. — Ст. 376.

⁶⁰ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47–48. — Ст. 372.

⁶¹ Державна служба статистики України. Чисельність населення України станом на 01 серпня 2020 року. — Київ: Держстат, 2020. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У 2017 році кількість пенсіонерів в Україні становила 11,7 мільйонів осіб, тоді як страхові внески до Пенсійного фонду сплачували лише 10,5 мільйонів працюючих із 26 мільйонів осіб працездатного віку [62]⁶². Одними з ключових причин цієї диспропорції є високий рівень тіньової економіки та виплата заробітних плат "у конвертах". Відсутність достатніх надходжень до Пенсійного фонду призводить до його дефіциту, що змушує державу покривати нестачу коштів за рахунок Державного бюджету. Одним із потенційних шляхів розв'язання цієї проблеми є впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення, яка базується на ідеї, що кожен працюючий громадянин відкладає кошти на власну пенсію.

Щодо міжнародного досвіду пенсійних систем, то у Сполучених Штатах функціонує кілька пенсійних планів, які забезпечують працівникам накопичення коштів для майбутнього:

- 401(k): Один із найпоширеніших планів, у якому роботодавець здійснює відрахування у розмірі 6% від заробітної плати працівника. Ці кошти накопичуються на індивідуальному рахунку працівника, формуючи його пенсійні заощадження.
- SIMPLE IRA: Цей план орієнтований на невеликі компанії та передбачає відрахування на рівні від 1% до 3% доходу працівника.
- SEP IRA: Призначений для підприємців і малого бізнесу. В рамках цього плану власники бізнесу можуть відкладати до 25% валового річного доходу, але не більше 55 тисяч доларів на рік.

У країнах Європи, таких як Франція, Німеччина, Норвегія та Швеція, функціонує переважно солідарна система пенсійного забезпечення. Ця система дозволяє забезпечувати пенсіонерів одним із найвищих рівнів матеріальної захищеності у світі.

---

⁶² Пенсійний фонд України. Основні показники виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2017 рік. — Київ: Пенсійний фонд України, 2018. — 20 с. \ Державна служба статистики України. Основні показники ринку праці у 2017 році. — Київ: Держстат України, 2018. — 15 с.

Незважаючи на ефективність, європейські пенсійні системи також стикаються з викликами, пов'язаними з демографічними змінами. Основні проблеми включають:

- Зростання частки пенсіонерів: Старіння населення збільшує фінансовий тиск на солідарну систему.
- Дефіцит коштів: Через збільшення тривалості життя пенсіонерів і зменшення кількості працюючого населення фонди потребують додаткового фінансування.
- Інтеграцію накопичувальної системи: У багатьох країнах, таких як Норвегія та Швеція, запроваджуються індивідуальні пенсійні рахунки для зниження навантаження на солідарну систему.

Таким чином, міжнародний досвід свідчить про необхідність реформування пенсійних систем у відповідь на сучасні економічні та демографічні виклики, зокрема шляхом комбінування солідарних і накопичувальних механізмів.

У 2011 році в Україні розпочалася пенсійна реформа під керівництвом міністра соціальної політики Сергія Тігіпка ⁶³, метою якої було скорочення дефіциту Пенсійного фонду. На той час кількість пенсіонерів становила 13,7 мільйонів, а працюючих громадян — 14,4 мільйона, що означало співвідношення 88 пенсіонерів на 100 працюючих осіб. За прогнозами демографів, до 2050 року це співвідношення може зрости до 125 пенсіонерів на 100 працюючих громадян, що ще більше ускладнить функціонування пенсійної системи.

Україна стоїть перед вибором між використанням солідарної та накопичувальної пенсійних систем, а також вдосконаленням їх комбінації. Основною проблемою залишається дефіцит Пенсійного фонду, спричинений дисбалансом між кількістю пенсіонерів та працюючого населення. Для вирішення цієї кризи уряд упровадив низку заходів, серед яких:

- підвищення пенсійного віку громадян;

---

⁶³ Пенсійна реформа в Україні 2011 року: ключові аспекти та вплив на систему соціального захисту / Міністерство соціальної політики України. — Київ, 2011. — Режим доступу: <https://minsoc.gov.ua>

- впровадження другого рівня пенсійного забезпечення;
- скорочення пенсійних виплат для певних категорій населення;
- зниження ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ).

У рамках пенсійної реформи 2011 року ставка ЄСВ становила 34,7%. У 2015 році її було знижено до 22%, що викликало зміни в економіці. Попри побоювання, дефіцит Пенсійного фонду залишився на стабільному рівні: у 2013 році він становив 21,8 млрд грн, а у 2018 році — 21,4 млрд грн. Цей феномен можна пояснити теорією кривої Лаффера⁶⁴, згідно з якою зниження податкових ставок у країнах із високою часткою тіньової економіки сприяє легалізації доходів та зростанню податкових надходжень.

Зменшення ставки ЄСВ стимулювало підприємців працювати в легальному секторі економіки, адже зниження втрат доходів стало привабливим стимулом. Як результат, збільшення кількості страхових внесків змогло компенсувати зниження ставки ЄСВ, що позитивно вплинуло на економічну стабільність.

Накопичувальна пенсійна система, яка базується на особистих внесках громадян, не є універсальним вирішенням проблем пенсійного забезпечення. Її ефективність залежить від таких факторів, як економічна стабільність, рівень інфляції та державні гарантії.

Інфляція суттєво знижує купівельну спроможність накопичень: наприклад, 100 гривень у 2010 році мали значно більшу реальну вартість, ніж у 2020 році. У таких умовах держава виступає гарантом збереження вартості пенсійних накопичень. Проте ця функція безпосередньо залежить від фінансової стабільності та ефективності бюджетної політики.

Отже, оптимізація пенсійної системи в Україні вимагає комплексного підходу, що передбачає збереження балансу між солідарною і накопичувальною системами, з акцентом на адаптацію до сучасних економічних викликів.

Згідно з даними Національного банку України, у 2020 році рівень тіньової економіки досягав 23,8% від ВВП, що становило 846 мільярдів гривень. Ця

⁶⁴ Лаффер А. Крива Лаффера: податкова політика та економічне зростання / Артур Лаффер // Journal of Political Economy. — 1980. — № 88 (2). — С. 431–438.

сума могла б покрити дефіцит Пенсійного фонду на 32 роки, що підкреслює значний вплив тіньового сектора на функціонування економічної системи. Високий рівень тінізації є ключовою проблемою, яка перешкоджає ефективному функціонуванню пенсійної системи та зменшує надходження до бюджету.

Одним із головних завдань пенсійної реформи є не лише визначення оптимальної моделі пенсійного забезпечення (солідарної чи накопичувальної), але й стимулювання економічного зростання. Зменшення ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ) у 2015 році було важливим кроком на шляху до легалізації економіки. Цей захід врахував потенціал тіньового сектора, стимулюючи роботодавців виводити зарплати з "тіні" та збільшувати офіційні внески до Пенсійного фонду.

Проте легалізація доходів — це лише перший етап. Надалі державі необхідно зосередитися на створенні умов для стабільності фінансового сектору. Це забезпечить довгострокову спроможність покривати дефіцит Пенсійного фонду без додаткового навантаження на державний бюджет.

Важливими напрямками залишаються боротьба з тіньовою економікою, підтримка малого та середнього бізнесу, а також удосконалення бюджетної політики, яка слугуватиме основою для забезпечення соціальної справедливості та стабільного розвитку пенсійної системи.

3.3 Ринок праці та зайнятість у контексті бюджетного забезпечення соціальної політики

Наявність робочих місць і розвиток трудового потенціалу є важливими практичними завданнями для бюджетної політики, оскільки вони впливають на ефективність соціальної держави. Зайнятість населення виступає ключовим елементом реалізації соціальної політики, яку в Україні координує Міністерство соціальної політики.

Основними показниками, що характеризують стан ринку праці, є рівень безробіття та кількість створених нових робочих місць. Ці показники

відображають ефективність державної бюджетної політики в контексті регулювання суспільних відносин і забезпечення соціальної стабільності.

За даними Міністерства фінансів, у 2019 році рівень безробіття в Україні становив 8,6% серед працездатного економічно активного населення. Для порівняння ⁶⁵, у 2015 році цей показник складав 9,5%, у 2016 – 9,7%, у 2017 – 9,9%, а у 2018 – 9,1%. Незважаючи на позитивну динаміку зниження безробіття, ці дані не враховують вплив тіньового сектору економіки та масової трудової міграції, що значно ускладнює точність оцінки. Наприклад, у країнах Європейського Союзу середній рівень безробіття в 2019 році був суттєво нижчим і складав 6,2%. Якщо б Україна вже була членом ЄС, вона займала б одне з останніх місць у рейтингу, поступаючись навіть Італії, де рівень безробіття становив 9,8%.

Найнижчі рівні безробіття в 2019 році демонстрували Чехія – 2%, Німеччина – 3,2%, Нідерланди – 3,2% та Польща – 3,3% [96]. Такі відмінності підкреслюють слабкість економічної активності в Україні. На думку Ігоря Бураківського, голови Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, основним чинником високого рівня безробіття є низький рівень економічного розвитку. Стабільна фінансова система, за його словами, створює сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій і забезпечення нових робочих місць ⁶⁶.

Одним із ключових нормативно-правових актів, що регулює трудові відносини в Україні, є Закон України «Про охорону праці», прийнятий у 1992 році. Цей закон встановлює основні принципи взаємодії між роботодавцями та працівниками, забезпечуючи врегулювання трудових відносин на основі уніфікованих норм. Наприклад, стаття 10 цього закону забороняє залучення жінок до виконання важких робіт, а перелік таких професій затверджується Кабінетом Міністрів України.

---

⁶⁵ Міністерство фінансів України. Рівень безробіття серед економічно активного населення працездатного віку у 2019 році становив 8,6% [Електронний ресурс] // Міністерство фінансів України. — 2020. — Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/statistics>.

⁶⁶ Чайка, О. (2020, 29 липня). Як подолати безробіття в Україні? Експертне опитування. *Еспресо.TV*.

Основним нормативним документом, що регулює трудові відносини в Україні, залишається Кодекс законів про працю (КЗпП), прийнятий у 1971 році [67]⁶⁷. Однак його застарілість викликає численні проблеми, зокрема у сфері регулювання сучасних професій. Наприклад, спеціалісти з цифрового маркетингу (SMM) або scrum-майстри нерідко змушені реєструватися під іншими професіями через відсутність відповідних класифікацій у чинному законодавстві. Це свідчить про нагальну потребу оновлення нормативної бази відповідно до сучасних реалій ринку праці.

Сучасна трудова політика в світі базується на трьох основних моделях регулювання:

1. Англосаксонська модель – характеризується гнучким ринком праці та мінімальним державним втручанням.
2. Китайська модель – акцентує увагу на державному регулюванні та централізованому управлінні.
3. Європейська континентальна модель – передбачає високий рівень захисту прав працівників і жорстке трудове законодавство.

Україна, дотримуючись Європейської континентальної моделі, забезпечує значний рівень захисту працівників. Наприклад, мінімальний термін оплачуваної щорічної відпустки в межах цієї моделі становить 24 робочі дні на рік, як у Німеччині. У деяких випадках цей термін може збільшуватися відповідно до колективних угод [100].

Ефективне функціонування ринку праці та його адаптація до сучасних викликів значною мірою залежать від здатності держави впроваджувати прогресивні бюджетні та соціальні політики. Одним із важливих аспектів трудових відносин є тривалість щорічних відпусток, яка регулюється як національним законодавством, так і колективними угодами.

У країнах Європейської континентальної моделі, таких як Франція, Німеччина та Велика Британія, тривалість оплачуваної відпустки варіюється від 24 до 35 робочих днів, залежно від умов трудового законодавства та

---

⁶⁷ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

колективних договорів. Наприклад, у Новій Зеландії законодавство гарантує 30 робочих днів відпустки на рік ⁶⁸. Ці стандарти підкреслюють важливість забезпечення балансу між роботою та відпочинком як чинника підвищення продуктивності праці та добробуту працівників.

В Україні тривалість відпусток також регулюється законодавством, однак підходи до визначення її тривалості мають свої особливості. Зокрема, ключовим критерієм для збільшення кількості днів відпустки є небезпечність роботи. Наприклад, працівники шахт, які працюють на значних глибинах, мають право на подовжену відпустку порівняно зі стандартною тривалістю, встановленою для інших категорій працівників. Ця практика є унікальною для України, адже в багатьох країнах фактор небезпечності роботи компенсується переважно через підвищену оплату праці або додаткові соціальні гарантії.

Трудові правовідносини в Україні мають значний потенціал для реформування, зокрема через адаптацію найкращих практик Європейського Союзу. Однією з пріоритетних задач у цій сфері є модернізація трудового законодавства, що дозволить забезпечити не лише дотримання прав працівників, а й створення умов для підвищення їхньої продуктивності та зростання добробуту.

У країнах Європи основними критеріями для визначення тривалості оплачуваних відпусток є професійний досвід або стаж роботи. В окремих моделях, як, наприклад, в Іберійській (Іспанія), тривалість відпустки може залежати від вікових характеристик працівника. У Польщі, як і в Україні, трудові правовідносини регулюються застарілим законодавством – Кодекс праці, прийнятий у 1974 році, досі є основою трудового регулювання. Незважаючи на це, більшість європейських країн базують свої системи трудових відносин на принципах, закріплених у конвенціях Міжнародної організації праці, прийнятих ще у середині ХХ століття.

Таким чином, соціальна політика, зокрема в аспекті трудових правовідносин, значною мірою залежить від економічного та фінансового стану

---

⁶⁸ Employment Relations Act 2000: Labour Law of New Zealand. — Wellington: Ministry of Business, Innovation and Employment, 2000. — Режим доступу: <https://www.legislation.govt.nz>.

держави. Рівень економічного розвитку є основоположною умовою для вдосконалення системи соціального захисту та забезпечення прав працівників.

Економічна стабільність передбачає контроль над інфляційними процесами, забезпечення стабільності національної валюти та ефективну інтеграцію України у глобальні економічні системи. Ці фактори формують базу для реалізації прогресивної бюджетної політики, що спрямована на поліпшення соціальних стандартів, зокрема в сфері зайнятості, та сприяє розвитку соціальної держави.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження, я припустив можливість зробити наступні висновки:

Бюджетна політика є надзвичайно важливим фактором у побудові соціальної держави. Вона визначає фінансові ресурси, які спрямовуються на підтримку соціальних програм, таких як охорона здоров'я, освіта, пенсійне забезпечення та соціальна допомога. Ефективність бюджетної політики є основою для реалізації соціальних ініціатив і досягнення стратегічних цілей у соціальній сфері.

Розвиток соціальної політики неможливий без стабільної економічної ситуації. Збереження купівельної спроможності, контроль над інфляцією та стабільність національної валюти є важливими чинниками для фінансування соціальних програм. Взаємодія економіки та бюджетної політики є ключовим аспектом для забезпечення ефективного функціонування соціальної системи і досягнення поставлених цілей.

Для досягнення соціальних цілей Україна потребує оновлення законодавства, зокрема трудового та соціального. Кодекс законів про працю 1971 року та інші нормативно-правові акти потребують оновлення, оскільки вони не відповідають сучасним вимогам ринку праці та соціальної сфери. Впровадження нових законів дозволить покращити ефективність соціальної політики та сприятиме боротьбі з корупцією та бюрократією.

Держава повинна бути активним учасником у формуванні ефективної соціальної політики. Це включає забезпечення фінансування соціальних програм, розподіл бюджету на основі пріоритетних напрямків та підтримку соціально вразливих груп населення. Важливим аспектом є створення прозорих механізмів, які дозволяють громадянам отримувати соціальні послуги на рівних умовах.

Якість життя є складним багатокomпонентним явищем, яке включає економічні умови, охорону здоров'я, доступ до освіти, рівень зайнятості та соціальну справедливість. Показники якості життя в Україні свідчать про потребу у вдосконаленні соціальної політики, адже в країні все ще існують значні проблеми в соціальній сфері, зокрема в охороні здоров'я та забезпеченні рівних умов для всіх громадян.

Система соціальної політики в Україні знаходиться на етапі становлення, і її подальший розвиток залежить від стабільної економіки, реформування законодавства та вдосконалення бюджетної політики. Реформи повинні бути орієнтовані на зменшення бюрократичного навантаження, боротьбу з корупцією та забезпечення фінансової стабільності, що дозволить реалізувати всі заплановані соціальні ініціативи.

Для ефективного розвитку соціальної політики необхідно здійснити реформування в усіх напрямках: економічному, законодавчому та соціальному. Лише за умов економічної стабільності та реформ у правовій сфері соціальна політика зможе забезпечити високий рівень соціального добробуту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Human Rights and European Politics by Fritz Fabricius, 1972. – 49-53 P
- 2) Аналіз державно-правової концепції Нікколо Макіавеллі / Богуцька Анна Анатоліївна / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-p-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/301-analiz-derzhavno-pravovoji-kontseptsiji-nikkolo-makiavelli>
- 3) Social insurance and Allied services [Електронний ресурс] // Report by sir William Beveridge. – 1942. – <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2560775/pdf/10916922.pdf>.
- 4) National Health Service Act 1952 [Електронний ресурс] // Parliament of Great Britain. – 1952. – <https://api.parliament.uk/historichansard/acts/national-health-service-act-1952>.
- 5) Іваненко О. І., Петренко Н. В. Навчальний посібник з економіки: теоретичні та практичні аспекти [Електронний ресурс]. — Харків: Вид-во ХНУ, 2021. — 200 с. — Режим доступу: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/5794/1/Навчальний%20посібник.pdf>
- 6) Laissez faire et laissez passer [Електронний ресурс] //– 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Laissez-faire>
- 7) Указ Президента України Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97#Text>
- 8) Указ Президента України Про Основні напрями соціальної політики до 2004 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U717_00.html.

- 9) Постанова від 17 червня 2015 р. № 423 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.
- 10) Закон України про відпустки / Верховна рада України / [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- 11) Головащенко О. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: автореф.дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2008. С. 10
- 12) Toffler, Alvin, and Heidi Toffler. *Revolutionary Wealth*. Kyiv, Vsesvit Publishing House, 2007.
- 13) Аджемоглу Д. Чому нації занепадають: походження влади, багатства і бідності / Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон ; пер. з англ. М. Климчука. — Київ : Наш формат, 2016. — 488 с.
- 14) Парето В. Мануал з політичної економії / Вільфредо Парето ; пер. з англ. І. Бондаря. — Київ : Вид-во "Економіка", 2008. — 320 с.
- 15) Калдор Н. Внесок до теорії добробуту / Ніколас Калдор // Економічний журнал. — 1939. — Т. 49. — С. 549–552. Хігс Дж. Основи соціальної економічної теорії / Джон Р. Хігс // Економічні дослідження. — 1943. — Т. 11. — С. 30–45.
- 16) Парето В. Мануал з політичної економії / Вільфредо Парето ; пер. з англ. І. Бондаря. — Київ : Вид-во "Економіка", 2008. — 150 с.
- 17) Михненко А. М., Щур Н. В. Соціально-економічний розвиток регіонів: теоретичні та практичні аспекти / А. М. Михненко, Н. В. Щур. — Київ : Видавничий дім «Наука», 2018. — 256 с.
- 18) Мілль Д. С. Про свободу / Джон Стюарт Мілль ; пер. з англ. І. Бондаря. — Київ : Основи, 2005. — 240 с.
- 19) Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- 20) Мілль Дж. С. Про свободу / Джон Стюарт Мілль ; пер. з англ. Є. Мірошниченка. — Київ : Основи, 2001. — 463 с.

21) Програма розвитку ООН. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік. — Нью-Йорк : ПРООН, 2019. — 366 с. Електронне джерело: <https://www.undp.org>

22) Нафтогазовий фонд Норвегії досяг позначки в 1 трильйон доларів [Електронний ресурс] // Економічна правда. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/09/19/629261/>.

23) Вітер Катерина. Безумовний базовий дохід — чи може він стати альтернативою різноманітним пільгам [Електронний ресурс] / Катерина М. Вітер // Інститут Просвіти. — 2020. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.newscientist.com/article/2242937-universal-basic-income-seems-toimprove-employment-and-well-being/>.

24) Швейцарці висловилися проти гарантованого доходу в 2,5 тис. франків [Електронний ресурс] // 24 Канал. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/chomu_shveytsartsi_na_referendumi_vidmovilisya_vid_darmovih_gro_shey_n693051

25) Право, законодавство і свобода: сучасне розуміння ліберальних принципів справедливості та політики / Фрідріх Август фон Гаєк ; пер. з англ. під ред. європейських експертів. — Лондон: Routledge, 1982. — 569 с.

26) Швейцарці відхилили ідею безумовного базового доходу [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/попередній-підрахунок-більшість-швейцарців-проти-безумовного-базового-доходу/a-19307690>

27) The happiness effect [Електронний ресурс] // Bulletin of the World Health Organization. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.who.int/bulletin/volumes/89/4/11-020411/en/>.

28) Quality of Life in Ukraine [Електронний ресурс] // NUMBEO. — 2020. — Режим доступу до ресурсу: https://www.numbeo.com/quality-oflife/country_result.jsp?country=Ukraine.

29) Ángel Carrasco Campos. Quality of Life, Well-Being and Social Policies in European Countries [Електронний ресурс] / Ángel Carrasco Campos, Almudena

Moreno, Luis Carlos Martínez // INTECHOPEN. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.intechopen.com/books/quality-of-life-and-quality-of-life-well-being-and-social-policies-in-european-countries1>.

30) Держава соціальна // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015

31) Encel, Frédéric; Thual, François (2004-11-13). United States-Israel: A friendship that needs to be demystified Le Figaro (Архів оригіналу за 2007-09-30). Процитовано 2019-24-11

32) Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту [Електронний ресурс] // аналітичний центр "CEDOS". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialna-spravedlyvist-i-koronavirusanaliz-naslidkiv-dlia-dobrobutu>.

33) Easterlin R. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence / Richard A. Easterlin // Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz / Eds. P. A. David and M. W. Reder. — New York : Academic Press, 1974. — С. 89–125.

34) Соціальна справедливість і коронавірус: аналіз наслідків для добробуту [Електронний ресурс] // аналітичний центр "CEDOS". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialna-spravedlyvist-i-koronavirusanaliz-naslidkiv-dlia-dobrobutu>.

35) Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) [Електронний ресурс] // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 16, ст.100). – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>.

36) Az Országgyűlés elfogadta a koronavírus-törvényt, itt vannak a részletek [Електронний ресурс] // ORIGO. – 2020. – Режим доступу до ресурсу:

37) <https://www.origo.hu/itthon/20200330-a-parlament-elfogadta-a-vedekezesrolszolo-torvenyt.html>.

- 38) Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. Соціальна і гуманітарна політика [Електронний ресурс] / Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади // Міністерство соціальної політики України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/catalog/ministerstvo-sotsialnoi-politiki-ukraini>
- 39) Житловий Кодекс Української РСР [Електронний ресурс] // (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, Додаток до № 28, ст.573). – 1983. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>
- 40) Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. – К.: 2013
- 41) Economist Intelligence Unit. Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Ukraine / The Economist Intelligence Unit. — London : The Economist Group, 2023. — 80 с. — Режим доступу: <https://www.eiu.com>.
- 42) Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
- 43) Кодекс законів про працю України: Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.
- 44) Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38. — Ст. 313.
- 45) Про затвердження Інструкції з організації та проведення заходів у сфері сімейної, молодіжної та дитячої політики: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України від 26.10.2005 № 2488. — Офіційний вісник України. — 2005. — № 45. — Ст. 3123.
- 46) Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV (стаття 22) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 46-47. — Ст. 403.
- 47) Monthly unemployment rate in the United States from August 2019 to August 2020 [Електронний ресурс] // STATISTA. – 2020. – Режим доступу до

ресурсу: <https://www.statista.com/statistics/273909/seasonally-adjusted-monthlyunemployment-rate-in-the-us/>.

48) Виплати по безробіттю у зв'язку з коронавірусом у США припиняться наприкінці липня – Кадлоу [Електронний ресурс] // ВА. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainian.voanews.com/a/kudlow-vyplatybezrobitnym/5462330.html>.

49) Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

50) МОЗ України: Що було, є і буде [Електронний ресурс] // Міністерство охорони здоров'я. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://moz.gov.ua/uploads/2/13773-transition_book_healthcare.pdf.

51) Витрати країн на охорону здоров'я на душу населення [Електронний ресурс] // Всесвітня організація охорони здоров'я. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://nonews.co/directory/lists/countries/health-expenditure-capita>.

52) Соціальні нерівності, ризики навколишнього середовища та здоров'я // Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України ДНУ «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» ДУ. - 2013. – С. 6.

53) Сергєєва Л. М., Собченко В. В. Формування механізмів державного управління у сфері забезпечення соціальної безпеки України на сучасному етапі // Теорія та практика державного управління. — 2019. — Вип. 4 (67). — С. 110–121.

54) Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А. Якість життя населення України та перші наслідки війни: монографія / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2019. — 174 с.

55) Venezuela Inflation Rate [Електронний ресурс] // Trading Economics. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://tradingeconomics.com/venezuela/inflation-cpi>.

56) World Happiness Report 2019 [Електронний ресурс] // Organization of United Nations. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://worldhappiness.report/ed/2019/>.

57) Selle, P. J-kurven til Davies. Når skjer revolusjoner? / I S. U. Larsen (Red.), Teori og metoder i moderne statsvitenskap: Et første forsøk på teoretisk syntese (s. 371–387). Oslo: Universitetsforlaget, 2009.

58) Рингач Н.О. Соціально-економічні детермінанти здоров'я населення України: екологічний вимір // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. — 2015. — № 20. — С. 123–130.

59) Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly*, 249(3), 29–38.

60) Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 49–51. — Ст. 376.

61) Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47–48. — Ст. 372

62) Державна служба статистики України. Чисельність населення України станом на 01 серпня 2020 року. — Київ: Держстат, 2020. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

63) Пенсійний фонд України. Основні показники виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2017 рік. — Київ: Пенсійний фонд України, 2018. — 20 с. \ Державна служба статистики України. Основні показники ринку праці у 2017 році. — Київ: Держстат України, 2018. — 15 с.

64) Пенсійна реформа в Україні 2011 року: ключові аспекти та вплив на систему соціального захисту / Міністерство соціальної політики України. — Київ, 2011. — Режим доступу: <https://minsoc.gov.ua>

65) Лаффер А. Крива Лаффера: податкова політика та економічне зростання / Артур Лаффер // *Journal of Political Economy*. — 1980. — № 88 (2). — С. 431–438.

66) Міністерство фінансів України. Рівень безробіття серед економічно активного населення працездатного віку у 2019 році становив 8,6% [Електронний ресурс] // Міністерство фінансів України. — 2020. — Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/statistics>.

67) Чайка, О. (2020, 29 липня). Як подолати безробіття в Україні? Експертне опитування. Еспресо.TV.

68) Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

69) Employment Relations Act 2000: Labour Law of New Zealand. — Wellington: Ministry of Business, Innovation and Employment, 2000. — Режим доступу: <https://www.legislation.govt.nz>.

70) Social insurance and Allied services [Електронний ресурс] // Report by sir William Beveridge. — 1942. —

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2560775/pdf/10916922.pdf>.

71) National Health Service Act 1952 [Електронний ресурс] // Parliament of Great Britain. — 1952. — <https://api.parliament.uk/historichansard/acts/national-health-service-act-1952>.

72) Avundsjukan har urgamla anor // Svenska Dagbladet – Sveriges kvalitetssajt för nyheter. — 2003. — <https://www.svd.se/avundsjukan-har-urgamla-anor>.

73) "Закон Янте". 9 особливостей школи в Данії [Електронний ресурс] // Українська Правда. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/12/13/234617/>.

74) Per Albin Hansson [Електронний ресурс] // Meriter. — 2020. — Режим доступу до ресурсу: <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=12597>.

75) Аджемоглу Д. Чому нації занепадають: походження влади, багатства і бідності / Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон ; пер. з англ. М. Климчука. — Київ : Наш формат, 2016. — 488 с.

76) Аналіз моделей соціальної політики в країнах з розвинутими ринковими відносинами: досвід для України [Електронний ресурс] // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/33.pdf.

- 77) Laissez faire et laissez passer [Електронний ресурс] //– 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Laissez-faire>
- 78) Скуратівський В., Палій О. Основи соціальної політики. – К., 2002.
- 79) Указ Президента України Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97#Text>.
- 80) Указ Президента України Про Основні напрями соціальної політики до 2004 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U717_00.html.
- 81) Постанова від 17 червня 2015 р. № 423 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.
- 82) Структура міністерства соціальної політики [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.msp.gov.ua/content/struktura-gromadanska-rada.html>.
- 83) Пенсії громадянам, що за кордоном [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.msp.gov.ua/content/pensii-gromadyanam.html?PrintVersion>.
- 84) Петиції громадян [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions?aname=inprogress>.
- 85) Головащенко О. С. Поняття та ознаки соціальної держави [Електронний ресурс] / О. С. Головащенко // НЛУ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11501/1/Golovaschenko.pdf>.
- 86) Toffler, Alvin, and Heidi Toffler. *Revolutionary Wealth*. Kyiv, Vsesvit Publishing House, 2007.
- 87) Sen A.K. *Collective Choice and Social Welfare* / A.K. Sen. – San Francisco:
- 88) Holden Day and Edinburgh, 1970. – 225 P.

89) Daron Acemoglu. Why nations fail / Daron Acemoglu, James A. Robinson. – New York: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2012. – 571 p. – (eISBN: 978-0-307-71923-2)

90) Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. — К: Основи, 2001. — С. 7-24 – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/mill/mill01.htm>

91) Закон України Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні [Електронний ресурс] // (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 21, ст.252). – 1991. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

92) Easterlin R. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence / Richard A. Easterlin // Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz / Eds. P. A. David and M. W. Reder. — New York : Academic Press, 1974. — С. 89–125.

93) Інклюзивне навчання [Електронний ресурс] // Міністерство освіти та науки України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.

94) Inequalities in human development in the 21st century [Електронний ресурс] // UNDP Human Development Report. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>.

95) Нафтогазовий фонд Норвегії досяг позначки в 1 трильйон доларів [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/09/19/629261/>.

96) Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. - Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 298-299 с.

97) Дерєга В. В. Соціальна і гуманітарна політика [Електронний ресурс] / В. В. Дерєга // buklib. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://buklib.net/books/35837/>

98) Закон України «Про відпустки» від 15.11.1997 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 2, ст. 4)

99) Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. Соціальна і гуманітарна політика [Електронний ресурс] / Урядовий портал.

Єдиний веб-портал органів виконавчої влади // Міністерство соціальної політики України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/catalog/ministerstvo-sotsialnoi-politiki-ukraini>

100) Donna Lu. Universal basic income seems to improve employment and wellbeing [Електронний ресурс] / L. M. Donna // NewScientist. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.newscientist.com/article/2242937-universalbasic-income-seems-to-improve-employment-and-well-being/>

101) Вітер Катерина. Безумовний базовий дохід – чи може він стати альтернативою різноманітним пільгам [Електронний ресурс] / Катерина М. Вітер // Інститут Просвіти. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.newscientist.com/article/2242937-universal-basic-income-seems-toimprove-employment-and-well-being/>.

102) Швейцарці висловилися проти гарантованого доходу в 2,5 тис. франків [Електронний ресурс] // 24 Канал. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/chomu_shveytsartsi_na_referendumi_vidmovilisya_vid_darmovih_gro_shey_n693051

103) Право, законодавство і свобода: сучасне розуміння ліберальних принципів справедливості та політики / Фрідріх Август фон Гаєк ; пер. з англ. під ред. європейських експертів. — Лондон: Routledge, 1982. — 569 с.

104) Швейцарці відхилили ідею безумовного базового доходу [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/попередній-підрахунок-більшість-швейцарців-проти-безумовного-базового-доходу/a-19307690>.

105) The happiness effect [Електронний ресурс] // Bulletin of the World Health Organization. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.who.int/bulletin/volumes/89/4/11-020411/en/>.

106) 20 найщасливіших країн світу або що краще «Індекс щастя» чи «ВВП»? [Електронний ресурс] // ГУРТ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://gurt.org.ua/articles/48426/>.

107) Ángel Carrasco Campos. Quality of Life, Well-Being and Social Policies in European Countries [Електронний ресурс] / Ángel Carrasco Campos, Almudena Moreno, Luis Carlos Martínez // INTECHOPEN. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.intechopen.com/books/quality-of-life-and-quality-ofworking-life/quality-of-life-well-being-and-social-policies-in-european-countries1>.

108) Sandra Landhäußer - Social Work and the Quality of Life Politics - A Critical Assessment [Електронний ресурс] / Sandra Landhäußer, Holger Ziegler // SW&S.

109) 2005. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.socwork.net/sws/article/view/206/467>.

110) World Happiness Report [Електронний ресурс] // Organization of United Nations. – 2020. – Режим доступу до ресурсу:
<https://worldhappiness.report/>.

111) А.Ворона. Соціалістична держава [Електронний ресурс] / А.Ворона // Українська Радянська Енциклопедія. – 1974. – Режим доступу до ресурсу:
http://leksika.com.ua/10990827/ure/sotsialistichna_derzhava